

پاسخ خودارزیابی علوم و فنون دوازدهم انسانی (۱۴۰۰-۱۴۰۱)

دکتر احترام ابراهیمی - دبیر ادبیات دبیرستان های نمونه تهران

جمهوری اسلامی ایران
وزارت آموزش و پرورش
تهران

بایه دوازدهم
دوره دوم متوسطه

ادبیات و علوم انسانی
علوم و معارف اسلامی

۱۱۳۲۰۳

علوم و فنون ادبی (۳)

خودارزیابی درس اول «تاریخ ادبیات فارسی قرن‌های ۱۲ و ۱۳»

۱- چه عواملی در ایجاد نهضت بازگشت ادبی مؤثر بودند؟

جواب: در ایجاد نهضت بازگشت ادبی عوامل زیر تأثیر داشتند: ۱- تاراج کتابخانه اصفهان که سبب شد تعدادی از کتاب‌های کتابخانه سلطنتی به دست مردم افتد و ارتباط مجدد اهل ذوق با ادب کهن برقرار شود. ۲- توجه به ادبیات در دربار قاجاریه و رونق بازار شعر و شاعری و مدح شاهان. ۳- تضعیف جامعه بر اثر شکست از روسیه تزاری.

۲- مهم‌ترین عوامل فرهنگی و اجتماعی مؤثر بر ادبیات عصر بیداری را بررسی کنید.

جواب: از مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار فرهنگی - اجتماعی بر ادبیات عصر مشروطه، می‌توان به تأثیر جنگ نافرجام ایران و روس و توجه مردم به واقعیت‌ها و امکانات فنی دنیای جدید، تلاش عباس میرزا در روی آوردن به فنون جدید، اعزام دانشجو به خارج از کشور، رواج صنعت چاپ در روزنامه نویسی و ترجمه و نشر کتاب‌های غربی و همچنین، تأسیس مدرسه دارالفنون اشاره کرد.

- ۱- رواج و گسترش روزنامه‌نویسی ۲- رواج صنعت ترجمه ۳- نوشتن رمان‌های تاریخی
- ۴- رواج نمایش‌نامه نویسی ۵- دور شدن نثر از تکلف و دشواری
- ۶- استقبال از سبک ساده و روان عصر بیداری

۳- درون مایه‌های ادبیات فارسی در دوران بیداری را بیان کنید.

جواب: شاخص‌ترین درون مایه‌های شعر فارسی در عصر بیداری اندیشه‌های آزادی‌خواهانه و وطنی، مبارزه با استبداد و استعمار و قانون‌خواهی است. برانگیختن احساسات ملی و میهنی - سخن از حقوق زنان - توجه به فراگیری علوم جدید - پیکار با بیگانه و بیگانه‌خواهی - انتقاد از نابسامانی‌ها - نفی عقاید خرافی در جامعه.

۴- ویژگی‌های شعر هر یک از شاعران زیر را بنویسید.

الف) فرخی یزدی: فرخی یزدی؛ از شاعران آزادی‌خواه دوره بیداری است. او تحت تأثیر شعرایی چون مسعود سعد و سعدی بود. اندیشه ای آزادی‌خواهانه و وطنی در شعرش باعث شد که در نهایت، جانش را فدای آزادی کند. آشنایی با سعدی، طبع فرخی را شکوفا ساخت.

ب) عارف قزوینی: شاعر و موسیقی‌دان عهد مشروطه که تصنیف‌ها و ترانه‌های میهنی وی در برانگیختن مردم و آزادی‌خواهی نقش داشت. شعر او ساده و دور از پیچیدگی بود وی از دردمندترین سرایندگان عصر بیداری است.

پ) ایرج میرزا: مهارت در سرودن اشعار ساده و روان با بهره‌گیری از تعبیرات عامیانه و اندیشه‌های نوگرایانه و ترجمه از شعرهای غربی؛ در طنز و هجو و هزل نیز دستی داشت.

۵- در شعر دوره بیداری از نظر زبانی چه تحولاتی دیده می‌شود؟

جواب: از زبان شعر برای اینکه قابل فهم تر باشد و بتواند مفاهیم تازه آزادی خواهانه و اجتماعی را بهتر به مردم منتقل کند، به سادگی گرایش پیدا می‌کند و بهره‌گیری از زبان عامه و روزمره در شعر بسیار رواج می‌یابد. (برای ارتباط بهتر با عامه مردم، زبان محاوره را برگزیدند تا قابل فهم‌تر باشد و مفاهیم جدید را با زبانی ساده انتقال دهند)

۶- نثر فارسی در دوره بیداری چه تحولاتی یافت؟

جواب: تحولات نثر فارسی در دوره بیداری، حرکتی به سمت سادگی و بی‌پیرایگی همراه با رواج روزنامه نگاری، ترجمه و توجه به ادبیات داستانی است؛ از جمله قالب‌های مورد توجه در حوزه ادبیات داستانی نیز می‌توان به رمان، نمایش نامه و داستان اشاره کرد.

۷- دو تن از پیشگامان رمان‌نویسی قبل از مشروطه را نام ببرید و از هر کدام اثری بنویسید.

جواب: از میان رمان‌نویسان می‌توان به این نویسندگان اشاره کرد: محمدباقر میرزا خسروی با رمان «شمس و طغرا» و میرزا حسن خان بدیع با دو اثر «شمس‌الدین و قمر» و «داستان باستان».

۸- توضیح دهید قائم مقام فراهانی در حوزه نثر فارسی چه جایگاهی دارد؟

مهم‌ترین تأثیر وی در نثر فارسی، سوق دادن آن به سمت ساده نویسی و باز کردن این مسیر در نگارش بود. او با تغییر سبک نگارش فارسی، باعث شد تکلف در نثر کم شود و به مرور از بین برود. شیوه وی در نگارش، بهره‌گیری از ضرب‌المثل و شعر در نثر، باعث شد مردم عادی به نثر توجه بیشتری نشان دهند. قائم مقام را می‌توان احیاکننده نثر فارسی دانست.

وی مسائل زمان خود را با کاربرد زبان و اصطلاحات رایج و آمیخته به شعر و ضرب‌المثل‌های لطیف، به سبک گلستان نوشت.

خودارزیابی درس دوم «پایه‌های آوایی ناهمسان»

۱- با خوانش درست بیت‌ها و درک پایه‌های آوایی هر بیت، مشخص کنید که وزن کدام بیت همسان و کدام بیت ناهمسان است.

الف) آب زیند راه را هین که نگار می‌رسد / مژده دهید باغ را بوی بهار می‌رسد مولوی

وزن: همسان دولختی

پایه‌های آوایی	آ ب زَ نِی	د ر ا ه ر ا	هین کِ نِ گ ا	ر می رَ سَد
	مژ دِ دِ هِی	د با غ ر ا	بوی بَ ه ا	ر می رَ سَد
وزن	مفتعلن	مفاعِلن	مفتعلن	مفاعِلن
نشانه‌های هجایی	- U U -	- U - U	- U U -	- U - U

ب) دلم سر به هامون رها می‌پسندد / سرم بالش از صخره‌ها می‌پسندد شهریار

وزن: همسان یک لختی (یک پایه‌ای) اختیار زبانی: حذف همزه، هجای ۵ مصراع دوم

پایه‌های آوایی	دِ لِم سِر	بِ ه ا مَون	رَ ه ا مِی	پَ سَن دَد
	سَ ر م با	لِ ش ز صِخ	رِ ه ا مِی	پَ سَن دَد
وزن	فعولن	فعولن	فعولن	فعولن
نشانه‌های هجایی	- - U	- - U	- - U	- - U

پ) باز این چه شورش است که در خلق عالم است؟! / باز این چه نوحه و چه عزا و چه ماتم است

وزن: ناهمسان (اختیار وزنی: بلند بودن هجای پایان دو مصراع) (اختیار زبانی کوتاه به بلند: هجای ۱۰ مصراع دوم)

اختیار زبانی: حذف همزه هجای ۲ و هجای ۶ و هجای ۱۴ مصراع اول و هجای ۲ و هجای ۱۴ مصراع دوم.

پایه‌های آوایی	ب ا زین چِ	شورِ شَس ت	کِ در خَل قِ	ع ا لَ مَس ت
	ب ا زین چِ	نوحِ وِ چِ	عَ ز ا وِ چِ	م ا تَ مَس ت
وزن	مفعول	فاعلات	مفاعیل	فاعِلن
نشانه‌های هجایی	U - -	U - U -	U - - U	- U -

یا (مستفعلن مفاعل مستفعلن فَعَل)

پاسخ خودارزیابی علوم و فنون دوازدهم انسانی (۱۴۰۰-۱۴۰۱)

(ت) گشته‌ام در جهان و آخر کار / دلبری برگزیده‌ام که مپرس حافظ

وزن: ناهمسان (اختیار وزنی: بلند بودن هجای پایان دو مصراع)

خ ر کار	ج هان آ	گش ت ام در	پایه‌های آوایی
ک م پرس	گ زی د ام	دل ب ری بر	
فعلن	مفاعلن	فاعلاتن	وزن
- UU	- U - U	- - U -	نشانه‌های هجایی

(ث) دل نیست کبوتر که چو برخاست نشیند / از گوشه بامی که پریدیم، پریدیم وحشی بافقی

وزن ناهمسان: (اختیار وزنی: بلند بودن هجای پایان مصراع دوم)

دل نی ست	ک بو تر ک	چ بر خاست	ن شی ند	پایه‌های آوایی
از گوش	ی بامی ک	پ ری دی م	پ ری دیم	
مفعول	مفاعیل	مفاعیل	فعلون	وزن
U - -	U - - U	U - - U	- - U	نشانه‌های هجایی

یا مستفعلُ مستفعلُ مستفعلُ مستف (همسان)

(ج) شفای این دل بیمار جز لقای تو نیست / طبیب جان خرابم کسی و رای تو نیست اسیری لاهیجی

وزن: ناهمسان (اختیار وزنی: بلند بودن هجای پایان دو مصراع)

ش فای این	دل بی ما	ر جز ل قا	ی ت نیست	پایه‌های آوایی
ط بی ب جا	ن خ را بم	ک سی و را	ی ت نیست	
مفاعلن	فاعلاتن	مفاعلن	فعلن	وزن
- U - U	- - UU	- U - U	- UU	نشانه‌های هجایی

۲- بیت‌های زیر را تقطیع هجایی کنید و مرز پایه‌های آوایی هر بیت را مشخص کنید.

(الف) راستی کن که راستان رستند / راستان در جهان قوی دستند اوحدی مراغه‌ای

وزن: ناهمسان (اختیار وزنی: بلند بودن هجای پایان دو مصراع)

راس تی کن	ک را س تان	ر س تند	پایه‌های آوایی
راس تان در	ج هان ق وی	د س تند	
فاعلاتن	مفاعلن	فعلن	وزن
- - U -	- U - U	- -	نشانه‌های هجایی

پاسخ خودارزیابی علوم و فنون دوازدهم انسانی (۱۴۰۰-۱۴۰۱)

ب) محمد کافرینش هست خاکش / هزاران آفرین بر جان پاکش نظامی

وزن: همسان (اختیار زبانی: حذف همزه)

ت خا کش	فَ رَی نَش هَس	مُ حَم مَد کَا	پایه‌های آوایی
نِ پا کش	فَ رَی بَر جَا	هَ زَا رَا نِ آ	
فَعولن	مَفَاعیلن	مَفَاعیلن	وزن
- - U	- - - U	- - - U	نشانه‌های هجایی

پ) با آنکه جیب و جام من از مال و می تهی است / ما را فراغتی است که جمشید جم نداشت فرخی یزدی

وزن: ناهمسان (اختیار زبانی: حذف همزه هجای ۹ و ۱۴ مصرع اول و هجای ۶ مصرع دوم)

(اختیار وزنی: بلند بودن هجای پایان دو مصرع)

می تُ هیست	م نَز مَالُ	جِی بُ جَامِ	بَا آن کِ	پایه‌های آوایی
جَم نَ داشت	کِ جَم شِی د	رَاغَ تِی سَت	مَا رَا فَ	
فَاعِلن	مَفَاعیل	فَاعِلات	مَفْعول	وزن
- U -	U - - U	U - U -	U - -	نشانه‌های هجایی

یا مستفعلن مفاعِلُ مستفعلن فَعَل

ت) آتش حب الوطن چو شعله فروزد / از دل مؤمن کند به مجمره اسپند ادیب الممالک فراهانی

وزن: ناهمسان (اختیار زبانی: حذف همزه هجای ۵) (اختیار وزنی: بلند بودن هجای پایان مصرع دوم)

زَد	شَع لِ فُ رُو	بُل وَا طَن چُ	آ تَش حَب	پایه‌های آوایی
پَند	مَج مَ اس	مَن کُ نَد بِ	اَز دِلِ مُو	
فَع	مَفْتَعِلن	فَاعِلات	مَفْتَعِلن	وزن
-	- U U -	U - U -	- U U -	نشانه‌های هجایی

۳- کدام بیت‌ها دو به دو از نظر وزن با هم یکسان‌اند؟

جواب: «الف و ت» وزن: مفاعِلن فَعِلاتن مَفَاعِلن فَعِلن // «ب و پ» وزن: مَفْعول مَفَاعِلن فَعولن (مستفعلُ فاعِلاتُ فَع لن)

پاسخ خودارزیابی علوم و فنون دوازدهم انسانی (۱۴۰۰-۱۴۰۱)

الف) چو بشنوی سخن اهل دل، مگو که خطاست / سخن شناس نه ای، جان من، خطا اینجاست حافظ

وزن: ناهمسان (اختیار زبانی: هجای ۷ مصرع اول، بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه پایان کلمه) (اختیار وزنی: بلند بودن هجای پایان دو مصراع | ابدال در هجای ۱۳)

پایه‌های آوایی	چُ بَش نُ وی	سُ خَ نِ اهـ	لِ دَل مَ گو	کِ خَ طاست
	سُ خَن شِ نا	س نِ ای جا	نِ مَن خَ طا	این جاست
وزن	مفاعِلن	فَعَلاتِن	مفاعِلن	فَعَلن (فَع لَن)
نشانه‌های هجایی	- U - U	-- U U	- U - U	- U U

ب) جانا نظری که ناتوانم / بخشا که به لب رسید جانم عراقی

وزن: ناهمسان

پایه‌های آوایی	جا نا نَ	ظَ رِی کِ نا	تَ وا نَم
	بِخ شاکِ	بِ لَب رَ سِی	د جا نَم
وزن	مفعول	مفاعِلن	فَعولن
نشانه‌های هجایی	U --	- U - U	-- U

یا مستفعلُ فاعلاتُ فَع لَن

پ) برداشته دل ز کار او بخت / در ماند پدر به کار او سخت نظامی

وزن: ناهمسان (اختیار وزنی: بلند بودن هجای پایان دو مصراع)

پایه‌های آوایی	بر دا ش	تِ دَل ز کا	رِ او بخت
	در ما ند	پِ دَر بِ کا	رِ او سخت
وزن	مفعول	مفاعِلن	فَعولن
نشانه‌های هجایی	U --	- U - U	-- U

یا مستفعلُ فاعلاتُ فَع لَن

ت) بیا به خانه آلاها سری بزنیم / ز داغ با دل خود حرف دیگری بزنیم قیصر امین پور

وزن: ناهمسان (اختیار وزنی: بلند بودن هجای پایان دو مصراع)

پایه‌های آوایی	بِ یا بِ خا	نِ یِ آ لا	لِ ها سَ ری	بِ زَ نیَم
	زِ داغ با	دِ لِ خُد حَر	فِ دِی گَ ری	بِ زَ نیَم
وزن	مفاعِلن	فَعَلاتِن	مفاعِلن	فَعَلن
نشانه‌های هجایی	- U - U	-- U U	- U - U	- U U

پاسخ خودارزیابی علوم و فنون دوازدهم انسانی (۱۴۰۰-۱۴۰۱)

اختیار وزنی: بلند بودن هجای پایانی در دو مصراع که هجای کشیده می‌باشد.

۴- نشانه‌های هجایی بیت‌های زیر را به دو صورت برش بزنید؛ پس از تعیین پایه‌های آوایی، وزن هریک را بنویسید.

الف) همت طلب از باطن پیران سحرخیز / زیرا که یکی را ز دو عالم طلبیدند فروغی بسطامی

روش اول: تقطیع همسان

هم مت طَ ل	بز با طِ نِ	پی را نِ سَ	حر خیز
زی را کِ یِ	کی را زِ دُ	عالم طَ لَ	بی دند
مستفعل	مستفعل	مستفعل	فع لن (مستف)
U U - -	U U - -	U U - -	- -

* اگر ۳ تا ۴ تا جدا کنیم، می‌شود: مفعول مفاعیل مفاعیل فعولن که تقطیع شکل دوم به همان صورت شکل اول است، فقط به جای ۴ تا ۴ تا جدا کردن، ۳ تا ۴ تا جدا می‌شود.

روش دوم: تقطیع ناهمسان

هم مت طَ	ل بز با طِ	نِ پی را نِ	سَ حر خیز
زی را کِ	یِ کی را زِ	دُ عالم طَ	لِ بی دند
مفعول	مفاعیل	مفاعیل	فعولن
U - -	U - - U	U - - U	- - U

اختیار زبانی: حذف همزه، هجای ۵ مصراع اول / اختیار وزنی: بلند بودن هجای پایانی در دو مصراع.

ب) کشتی شکستگانیم، ای باد شرطه برخیز/ باشد که بازبینیم دیدار آشنا را حافظ

روش اول: همسان دولختی اختیار وزنی: بلند بودن هجای پایان مصراع اول و پایان نیم مصراع دوم

کش تی شِ کس	تِ گانی	می با دِ شر	طِ بر خیز
با شد کِ با	ز بی نیم	دی دا رِ آ	شِ نا را
مستفعلن	فعولن	مستفعلن	فعولن
- U - -	- - U	- U - -	- - U

روش دوم: همسان دولختی

کش تی شِ	کس تِ گانی	می با دِ	شر طِ بر خیز
با شد کِ	با ز بی نیم	دی دا رِ	آ شِ نا را
مفعول	فاعلاتن	مفعول	فاعلاتن
U - -	- - U -	U - -	- - U -

پاسخ خودارزیابی علوم و فنون دوازدهم انسانی (۱۴۰۰-۱۴۰۱)

اختیار زبانی: حذف همزه، هجای ۸ مصراع اول
 اختیار وزنی: هجای کشیده در پایان مصراع اول و پایان نیم مصراع دوم (در اوزان دولختی) که باید هجا بلند باشد.

(پ) ای سرو بلند قامت دوست / وه وه که شمایلت چه نیکوست! سعدی

روش اول: ناهمسان

اختیار زبانی: هجای ۹ مصراع اول کوتاه به بلند / اختیار وزنی: هجای پایانی در دو مصراع کشیده آمده

پایه‌های آوایی	ای سرو بُ	لن د ق ا م	تِ دوست
	وه وه کِ شَ	ما یِ ل تِ چ	نی کوست
وزن	مستفعل	فاعلات	ف ع ل ن
نشانه‌های هجایی	- U - -	U - U -	- -

روش دوم: ناهمسان

پایه‌های آوایی	ای سرو	بُ ل ن د ق ا	م تِ دوست
	وه وه کِ	شَ ما یِ ل تِ	چِ نی کوست
وزن	مفعول	مفاعِلن	فِعولن
نشانه‌های هجایی	U - -	- U - -	- - U

(ت) لبخند تو خلاصه خوبی‌ها است / لختی بخند، خنده گل زیبا است قیصر امین پور

روش اول: ناهمسان

هجای ۴ مصراع اول کوتاه به بلند (زبانی) - بلند بودن هجای پایانی در دو مصراع که کشیده آمده (اختیار وزنی)

پایه‌های آوایی	لب خن دِ تْ	خُ لا صِ یِ	خو بی هاست
	لخ تی بِ خن	د خن دِ یِ	گل زی باست
وزن	مستفعلن	مفاعل	مفعولن
نشانه‌های هجایی	- U - -	U U - U	- - -

روش دوم: ناهمسان

پایه‌های آوایی	لب خن دِ	تْ خُ لا صِ	یِ خو بی هاست
	لخ تی بِ	خن د خن دِ	یِ گل زی باست

وزن	مفعول	فاعلات	مفاعیلن
نشانه‌های هجایی	U - -	U - U -	- - - U

۵- بیت ادیب الممالک را در خودارزیابی شماره ۲ از نظر قلمرو فکری تحلیل کنید.
آتش حب الوطن چو شعله فروزد / از دل مؤمن کند به مجمره اسپند

جواب: مفهوم این بیت، وطن دوستی است. وطن دوستی و علاقه به میهن، می‌تواند باعث بی‌قراری دائمی یک فرد باشد؛ زیرا همیشه نگران و بی‌تاب وطن خویش است. وقتی عشق به وطن بر دل و جان انسان اثرگذار، سراسر وجودش دگرگون می‌شود. (اغراق در توصیف وطن‌دوستی)، دل شاعر به خاطر علاقه بیش از حد به وطن، مانند اسپند در آشتدان بی‌قرار و بی‌تاب است. (وطن پرستی از جمله مضامین و درون‌مایه‌های ادبیات مشروطه (بیداری) می‌باشد)

خودارزیابی درس سوم «مراعات النظیر، تلمیح، تضمین»

۱- در نمونه‌های زیر آرایه مراعات نظیر بین کدام واژه‌ها ایجاد شده است؟ مشخص کنید.

الف) مه روشن میان اختران پنهان نمی‌ماند / میان شاخه‌های گل مشو پنهان که پیدایی رهی معیری

جواب: مه - روشن - اختر | شاخه - گل

ب) چون در این میدان نداری دست و پای همچو گوی / اختیار سر به زلف همچو چوگانش گذار

جواب: سر - دست - پا - زلف | گوی - چوگان - میدان (از اصطلاحات بازی چوگان، این کلمات می‌توانند با واژه‌هایی از جمله سوار، سوارکار و میدان نیز تشکیل رابطه مراعات نظیر بدهند).

پ) باغ باران خورده می‌نوشید نور / لرزشی در سبزه‌های تر دوید سهراب سپهری

جواب: باغ - سبزه | باران خورده - تر

ت) نرگس از چشمک زدن شد فتنه در صحن چمن / شیوه‌های چشم جادوی توام آمد به یاد

جواب: نرگس - چمن | چشمک زدن - چشم

ث) باغ بی‌برگی / روز و شب تنهاست / با سکوت پاک غمناکش / ساز او باران، سرودش باد اخوان ثالث

جواب: باغ - برگ / باران - باد / روز - شب (این تناسب، رابطه تضاد نیز تشکیل داده است) / ساز - سرود

ج) آتش آن نیست که از شعله او خندد شمع / آتش آن است که در خرمن پروانه زدند حافظ

جواب: آتش - شعله - شمع / شمع - پروانه (گاهی با توجه به معانی و کاربردهای گوناگون کلمات، یک واژه می‌تواند، با زنجیره‌های متنوعی از واژگان، مراعات نظیر تشکیل بدهد).

چ) تا ز باغ خاطرت گل‌های شادی بشکند / هر چه در دل تخم کین داری، به زیر خاک کن

جواب: باغ - گل - بشکند - تخم - خاک / باغ خاطر و گل شادی و تخم کین: اضافه تشبیهی

ح) از اسب پیاده شو، بر نطع زمین رخ نه / زیر پی پیلش بین شهوات شده نعمان

جواب: اسب - پیاده - رخ - پیل - شهوات - نطع (صفحه شطرنج)

خ) بمیر ای دوست پیش از مرگ اگر می‌زندگی خواهی / که ادریس از چنین مردن بهشتی گشت پیش از ما

جواب: مرگ - زندگی - بمیر - مردن

د) دولت عشق بین که چون از سر فقر و افتخار / گوشه تاج سلطنت می‌شکند گدای تو

جواب: دولت - تاج - سلطنت / فقر - گدا

ذ) هر چه رفت از عمر، یاد آن به نیکی می‌کنند / چهره امروز در آیینه فردا خوش است

جواب: امروز - فردا / چهره - آیینه

ر) آن زمان که بنهادم سر به پای آزادی / دست خود ز جان شستم از برای آزادی

جواب: سر - پا - دست / سر نهادن - جان شستن

۲- در ابیات زیر تلمیح را مشخص کنید و درباره آن توضیح دهید.

الف) حرفی است این که خضر به آب بقا رسید / زین چرخ دل سیه، دم آبی ندید کس صائب تبریزی

جواب: تلمیح به ماجرای حضرت خضر؛ خضر از بندگان صالح خدا و از همراهان حضرت موسی و یوشع (سلام الله علیهم) بود.

روایت است که وی توانست به آب حیات (آبی که نوشیدنش به انسان حیات جاودان می‌بخشد)، دست یابد. صائب با اشاره به این ماجرا، آن را به دلیل ستمگر بودن چرخ، بعید می‌داند.

ب) چشمی دارم چو لعل شیرین همه آب / جسمی دارم چو جان مجنون همه درد

بختی دارم چو چشم خسرو همه خواب / جانی دارم چو زلف لیلی همه تاب خاقانی

جواب: تلمیح به ماجراهای عاشقانه خسرو و شیرین (شاهزاده‌های ایرانی و ارمنی) و لیلی و مجنون (دو تن از جوانان قبایل عرب که داستان عشقشان مشهور و جهان‌گیر است).

پ) گواه رهرو آن باشد که سردش یابی از دوزخ / نشان عاشق آن باشد که خشکش بینی از دریا سنایی

جواب: سرد شدن از دوزخ در مصراع نخست، اشاره بسیار ظریف و غیرمستقیمی به روایت گلستان شدن آتش بر حضرت ابراهیم دارد و مصراع دوم نیز به داستان خشک شدن رود نیل بر حضرت موسی (ع) و یارانش هنگام عبور از آن رود، اشاره می‌کند.

ت) من نمازم را وقتی می‌خوانم | که اذانش را باد گفته باشد | سر گل دسته سرو | من نمازم را پی تکبیره الاحرام علف می‌خوانم | پی قد قامت موج. سهراب سپهری

جواب: تلمیح به آداب و عبارت‌هایی از نماز، اذان، اقامه (تکبیره الاحرام: گفتن تکبیر برای شروع نماز) قد قامت (قد قامت الصلاة) دارد. و تلمیح به: یسیح لله ما فی السموات و ما فی الارض.

ث) دامن خاک شد ز بُسَد و لعل / تاج فرعون و گنج دقیانوس رهی معیری

جواب: فرعون نماد قدرت و پادشاهی بی‌اعتبار است. با مرگ فرعون، تمام عظمت و شکوه او نیز از بین رفت. گنج دقیانوس نام قدیم شهر جیرفت در اکتشافات باستان‌شناسی سال‌ها پیش به دست آمد. این گنج در حقیقت، اکتشافات باستانی و تاریخی بود و دقیانوس حاکم روزگار اصحاب کهف بود. (دقیانوس پادشاهی ظالم که ادعای خدایی می‌کرد و مردم را به اطاعت از خود دعوت می‌کرد)

ج) شور شیرین تو را نازم که بعد از قرن‌ها / هر که لاف عشق زد، نامی هم از فرهاد برد فاضل نظری

جواب: تلمیح به ماجرای عاشقانه شیرین و فرهاد (فرهاد عاشق شیرین، شاهزاده ارمنی بود).

چ) ناقه سنگین می‌رود در هر قدم گویی ز شوق / روح مجنون چنگ در دامان محمل می‌زند طالب آملی

جواب: بیت اشاره به عشق نافرجام لیلی و مجنون و دلدادگی شوریده‌وار مجنون دارد.

ح) در آینه دوباره نمایان شد | با ابر گیسوانش در باد | باز آن سرود سرخ انا الحق | ورد زبان اوست.

جواب: تلمیح به گفته معروف حسین حلاج (از بزرگان صوفیه) که همواره تکرار می‌کرد: انا الحق.

۳- آرایه تضمین را در اشعار و عبارات زیر پیدا کنید و ارتباط تضمین را با قسمت‌های دیگر متن مشخص کنید.

الف) ایوب با چندین بلا، کاندرا بلا شد مبتلا / پیوسته این بودش دعا: «الصبر مفتاح الفرج»

جواب: تضمین بخشی از یک گفته معروف است که در کتب گوناگون به شکل‌های مختلفی آمده است و منشأ و گوینده آن معلوم نیست. مضمون این گفته، برگرفته از آیات گوناگون قرآن است که انسان را دعوت به صبر و بردباری می‌کند. و صبر کلید گشایش است. تلمیح به حضرت ایوب که نماد صبر و شکیبایی است.

ب) گفت: غالب اشعار او (سعدی) در این زمین به زبان پارسی است. اگر بگویی، به فهم نزدیک‌تر باشد. «کلم الناس علی قدر عقولهم.» گلستان سعدی

جواب: (متن قبل از این حدیث، تأکید دارد که زبانی که مردم می‌فهمند، فارسی است پس بهتر است به فارسی سخن گفته شود) بخشی از گفتار معروف حضرت علی(ع) به معنای «با مردم به اندازه عقل و درک و فهمشان سخن بگو»

پ) مکن گریه بر گور مقتول دوست / قل الحمد لله که مقبول اوست بوستان سعدی

جواب: تضمین بخش کوتاهی از سوره حمد: الحمد لله رب العالمین و بخشی از آیه‌ای در قرآن کریم... اشاره به رسم مسلمانان که بر سر مزار، سوره حمد را می‌خوانند و سوره حمد با «الحمد لله» شروع می‌شود.

ت) چشم حافظ زیر بام قصر آن حوری سرشت / شیوه «جنات تجری تحتها الأنهار» داشت

جواب: تضمین بخشی از آیه قرآن که در سوره‌های گوناگونی از جمله بروج، طه، ابراهیم و ... آمده است: جنات تجری من تحتها الأنهار: بهشت‌هایی که در زیر (درختان) آن، نهرهایی جاری است.

ث) عاکفان کعبه جلالش به تقصیر عبادت معترف که: «ما عبدناک حق عبادتک.» سعدی

جواب: از عبارت عارفانه منسوب به پیامبر اسلام، به معنی «آن چنان که باید، حق عبادت تو را به جان نیاوردیم».

۴- شعر فرخی یزدی را در خودارزیابی (۱) از نظر قلمرو فکری تحلیل کنید.

جواب: درون مایه این شعر آزادی، از مهم‌ترین درون مایه‌های شعر بیداری است. شاعر شأن آزادی را در حد جان فشانی برای آن بالا برده است، جان باختن در راه آزادی و عقیده... .

۵- بیت زیر را به دو صورت برش بنزید و وزن آن را بنویسید:

بگشود گره ز زلف زر تار / محبوبه نیلگون عماری
علی اکبر دهخدا

روش اول: ناهمسان

پایه‌های آوایی	بُگِ شو دِ گِ	رِه زِ زَلِ فِ	زِر تار
وزن	مَح بُو بِ یِ	نِی لِ گُونِ عَ	ماری
نشانه‌های هجایی	U U - -	U - U -	- -
	مستفعل	فاعلات	فعل لن

روش دوم: ناهمسان

پایه‌های آوایی	بُگِ شو دِ	گِ رِه زِ زَلِ	فِ زِر تار
وزن	مَح بُو بِ	یِ نِی لِ گُونِ	عَ ماری
نشانه‌های هجایی	U - -	- U - U	- - U
	مفعول	مفاعِلن	فَعولن

کارگاه تحلیل فصل اول

۱- کدامیک از بیت‌های زیر دارای پایه‌های آوایی ناهمسان است؟ نشانه‌های هجایی و وزن هریک را بنویسید.

(الف) ترک‌گدایی مکن که گنج بیابی / از نظر رهروی که در گذر آید حافظ

پایه‌های آوایی	تِر کِ گِ دَا	یِی مَ کُنِ کِ	گَن جِ بِ یَا	بِی
وزن	اَز نَ ظَرِ	رِه رَوِی کِ	دِر گُ ذَرَا	یِد
نشانه‌های هجایی	- U U -	U - U -	- U U -	-
	مفتعلن	فاعلات	مفتعلن	فَع

ناهمسان (اختیار زبانی: هجای ۴ مصراع دوم - حذف همزه هجای ۲ مصراع دوم).

(ب) بیا عاشقی را رعایت کنیم / زیاران عاشق حکایت کنیم سید حسن حسینی

پایه‌های آوایی	بِ یَا عَا	شِ قِی رَا	رَ عَا یِت	کُ نِیْم
وزن	زِ یَا رَا	نِ عَاشِقِ	حِ کَا یِت	کُ نِیْم
نشانه‌های هجایی	- - U	- - U	- - U	- U
	فَعولن	فَعولن	فَعولن	فَعَل

همسان (اختیار وزنی: بلند بودن هجای پایان دو مصراع).

پ) گشت یکی چشمه ز سنگی جدا / غلغله زن، چهره نما، تیزپا نیمایوشیج

پایه‌های آوایی	گش ت ی کی	چش م ز سن	گی جُ دا
وزن	مفتعلن	مفتعلن	فاعِلن
نشانه‌های هجایی	- U U -	- U U -	- U -

همسان

ت) دلا بسوز که سوز تو کارها بکند / نیاز نیم شبی دفع صد بلا بکند حافظ

پایه‌های آوایی	دِ ل ا ب سو	ز کِ سوزِ	تُ ک ا رها	بِ کُ ند
وزن	مفاعِلن	مفاعِلن	مفاعِلن	مفاعِلن
نشانه‌های هجایی	- U - U	-- U U	- U - U	- U U

ناهمسان (اختیار زبانی: هجای ۸ مصراع ۱: کوتاه به بلند)

۲- نشانه‌های هجایی بیت‌های زیر را به دو صورت دسته‌بندی کنید. پس از تعیین پایه‌های آوایی، وزن هر یک را بنویسید.

الف) دانست که دل اسیر دارد / دردی نه دواپذیر دارد نظامی

(این بیت دارای پایه‌های آوایی ناهمسان است)

روش اول:

پایه‌های آوایی	دا ن س ت ک	دل ا سی ر	دا رد
وزن	مستفعل	فاعلات	فاعِلن
نشانه‌های هجایی	U U --	U - U -	- -

روش دوم:

پایه‌های آوایی	دا ن س ت	کِ دل ا سی	ر دا رد
وزن	مفعول	مفاعِلن	مفعولن

پاسخ خودارزیابی علوم و فنون دوازدهم انسانی (۱۴۰۰-۱۴۰۱)

- - U	- U - U	U - -	نشانه‌های هجایی
-------	---------	-------	-----------------

(ب) دی شیخ با چراغ همی گشت گرد شهر / کز دیو و دد ملولم و انسانم آرزوست مولوی

روش اول: ناهمسان

اختیار وزنی: بلند بودن هجای پایان دو مصراع / اختیار زبانی: هجای ۱۲ مصراع ۲ حذف همزه

د شهر	می گشت ت گر	چ راغ هَ	دی شیخ با	پایه‌های آوایی
ر زوست	ان سان ما	م لول م	کز دی و دد	
فعل	مستفعلن	مفاعل	مستفعلن	وزن
- U	- U - -	- U - U	- U - -	نشانه‌های هجایی

روش دوم: ناهمسان

گرد شهر	هَ می گشت ت	با چ راغ	دی شیخ	پایه‌های آوایی
ما ر زوست	م ان سان	دد م لول	کز دی و	
فاعِلن	مفاعیل	فاعلات	مفعول	وزن
- U -	U - - U	U - U -	U - -	نشانه‌های هجایی

(پ) دنیا نیرزد آن که پریشان کنی دلی / زنهار بد مکن که نکرده است عاقلی سعدی

روش اول: ناهمسان اختیار زبانی: هجای ۶ مصراع اول حذف همزه

دلی	ری شان ک نی	ز دان ک پَ	دن یان یر	پایه‌های آوایی
قی لی	کر دست عا	م کن ک نَ	زن هار بد	
فعل	مستفعلن	مفاعل	مستفعلن	وزن
- U	- U - -	U - U -	- U - -	نشانه‌های هجایی

روش دوم: ناهمسان

نی دلی	پَ ری شان ک	یر ز دان ک	دن یان	پایه‌های آوایی
عا ق لی	ن کر دست	بد م کن ک	زن هار	
فاعِلن	مفاعیل	فاعلات	مفعول	وزن
- U -	U - - U	U - - U	U - -	نشانه‌های هجایی

پاسخ خودارزیابی علوم و فنون دوازدهم انسانی (۱۴۰۰-۱۴۰۱)

ت) آبی تر از آنیم که بی‌رنگ بمیریم / از شیشه نبودیم که با سنگ بمیریم شهید محمد عبدی

روش اول : ناهمسان

بِ می ریم	کِ بی رن گ	رَ زانی م	آ بی ت	پایه‌های آوایی
بِ می ریم	کِ با سن گ	نَ بو دی م	از شی شِ	
فعلون	مفاعیل	مفاعیل	مفعول	وزن
-- U	U -- U	U -- U	U --	نشانه‌های هجایی

روش دوم: همسان

می ریم	بی رن گ بِ	زانی م کِ	آ بی ت رَ	پایه‌های آوایی
می ریم	با سن گ بِ	بو دی م کِ	از شی شِ نَ	
فع لن (مستف)	مستفعل	مستفعل	مستفعل	وزن
--	UU --	UU --	UU --	نشانه‌های هجایی

۳- آرایه های مراعات نظیر، تلمیح و تضمین را در بیت های زیر مشخص کنید.

الف) شعاع درد مرا ضرب در عذاب کنید / مگر مساحت رنج مرا حساب کنید قیصر امین پور

جواب: شعاع، ضرب، مساحت، حساب کردن

ب) بی‌تریب آزادی و قانون نتوان داشت / «سعفس» نتوان خواند نخوانده «کلمن» را

جواب: سعفس، کلمن (تضمین) / خوانده، نخوانده (تضاد) / تلمیح (اشاره به حروف ابجد) / آزادی و قانون (مراعات نظیر)

اشاره به اصطلاحات حروف ابجد، ترتیب و ترکیب قدیم حروف الفبای عربی را از این هشت کلمه ساخته‌اند)

پ) همچو فرهاد بود کوهکنی پیشه ما / کوه ماسینه ما ناخن ما تیشه ما ادیب نیشابوری

جواب: فرهاد، کوه کنی، تیشه (تلمیح به عشق فرهاد و کوه کنی او به خاطر شیرین) / سینه، ناخن

ت) دستم نداد قوت رفتن به پیش دوست / چندی به پای رفتم و چندی به سر شدم سعدی

جواب: دست، پای، سر

ث) چند آن همه دیروز؟ چرا این همه امروز / دستی به فراوانی فردا برسانیم محمدرضا روزبه

جواب: دیروز، امروز، فردا

ج) بیداری زمان را با من بخوان به فریاد | و مرد خواب و خفتی | «روسر بنه به بالین، تنها مرا رها کن»

جواب: خواب، بیداری، خفتن | بالین، سر | فریاد، خواندن / (استاد شفيعی کدکنی، مصرعی از شعر مولوی را تضمین کرده است)

۴- شعر زیر را از نظر ویژگی های تاریخی دوره بیداری بررسی نمایید.

بگذاشت ز سر سبایه‌کاری	ای مرغ سحر چو این شب تار
رفت از سر خفتگان خماری	وز نفحه روح بخش اسحار
محبوبه نیلگون عماری	بگشود گره ز زلف زر تار
و اهریمن زشت خو حصار	یزدان به کمال شد پدیدار

یاد آر ز شمع مرده یاد آر

جواب: این شعر سروده علی اکبر دهخداست و برای میرزا جهانگیر خان شیرازی (ملقب به صور اسرافیل) سروده شده است. دهخدا و میرزا جهانگیر خان، سال‌ها به فعالیت‌های سیاسی و آزادی‌خواهانه پرداختند و سال‌ها در روزنامه صوراسرافیل با نوشته‌های خود، به نقد شرایط وقت پرداختند. در نهایت، میرزا جهانگیر خان به همراه هشت تن دیگر از فعالان سیاسی آن دوره ابتدا تکفیر، سپس به دستور محمدعلی شاه قاجار کشته شد. این شعر در وصف همه آزادی‌خواهان و الهام‌گیری از سرگذشت میرزا جهانگیر خان سروده شده است و نشان دهنده شرایط تیره و تار آن زمان و استبداد حاکم است. این شعر مضمون سیاسی-اجتماعی دارد. این شعر سعی می‌کند احساسات ملی و میهنی را برانگیزاند و مردم را به سوی قیام و اعتراض و رهایی از استبداد و خفقان سوق دهد.

۵- شعر زیر را از نظر آرایه های بدیع معنوی بررسی کنید.

غلغلی انداختی در شهر تهران ای قلم / خوش حمایت می‌کنی از شرع قرآن ای قلم
گشت از برق تو ظاهر نور ایمان ای قلم / مشکلات خلق گردد از تو آسان ای قلم
نیستی آزاد در ایران ویران ای قلم
سید اشرف الدین گیلانی

جواب: تهران مجاز از ایران / شهر مجاز از مردم / قلم مجاز از نوشته و شعر / برق و نور رابطه مراعات نظیر (تناسب) دارند. / واژگان شرع، قرآن و ایمان تداعی‌کننده فضایی مذهبی و دینی هستند و رابطه مراعات نظیر تشکیل داده‌اند. / بیت یادآور آیه نخستین سوره قلم نیز است: «نون و القلم و ما یسطرون» قسم به قلم و آنچه می‌نویسد. / در علم بیان نیز بارزترین آرایه شعر، بهره‌گیری از تشخیص (استعاره مکنیه) در گفتگو با قلم است. غلغل انداختن قلم در شهر تهران، اغراق. (قالب مسمط).

خودارزیابی درس چهارم «سبک شناسی دوره بازگشت و بیداری»

۱- شعر زیر را در دو سطح ادبی و فکری بررسی کنید. (از هر سطح دو مورد).

از مُلک ادب حکم‌گزاران همه رفتند
آن گرد شتابنده که در دامن صحراست
داغ است دل لاله و نیلی است بر سرو
افسوس که افسانه‌سرایان همه خفتند
یک مرغ گرفتار در این گلشن ویران
خون بار بهار از مژه در فرقت احباب

شو بار سفر بند که یاران همه رفتند
گوید چه نشینی که سواران همه رفتند
کز باغ جهان لاله‌عذاران همه رفتند
اندوه که اندوه‌گساران همه رفتند
تنها به قفس ماند، هزاران همه رفتند
کز پیش تو چون ابر بهاران همه رفتند

ملک‌الشعرا بهار

جواب: قلمرو ادبی: بیان: بار سفر بستن، کنایه از آماده حرکت شدن * در ترکیب «گرد شتابنده» استعاره مکنیه وجود دارد و می‌توان آن را اضافه استعاری نامید. * داغ: استعاره از سیاهی وسط گل لاله است * داغ است دل لاله: کنایه از عزادار بودن لاله است. * لاله عذاران: تشبیه؛ کسانی که عذار (چهره) آنان مانند لاله زیباست. * در ترکیب دل لاله، استعاره مکنیه وجود دارد و یک ترکیب استعاری است. * در واژه «سرو» نیز استعاره مکنیه، تشخیص وجود دارد. * باغ جهان (یک ترکیب) اضافه تشبیهی است. * مرغ گرفتار: استعاره مصرحه از انسان اسیر * گلشن: استعاره مصرحه از دنیا * هزاران به معنی بلبلان: استعاره مصرحه از انسان‌های آزادی خواه * خون بار: کنایه از غم فراوان * چون ابر بهاران همه رفتند: تشبیه رفتن آدم‌ها به رفتن ابر بهاری * خفتن: کنایه از مردن * تشبیه حباب به ابر بهاران.

بدیع: در بیت سوم حسن تعلیل (آوردن دلیل ادبی) وجود دارد زیرا برای حالت طبیعی گل لاله و سرو دلیلی غیرعلمی (ادبی) آورده است که صرفاً از دید زیبایی‌شناسی قابل توجیه است. * تکرار واژه «اندوه» واژه‌آرایی است. * حروف «ر،س» در برخی ابیات، واج آرایی (موسیقی حروف) ایجاد کرده‌اند که بر غنای موسیقایی شعر افزوده است. * شعر در محور افقی و در هر بیت، برای تصویرسازی از آرایه مراعات نظیر و تناسب‌های واژگانی بهره می‌برد؛ گروه کلماتی از جمله «گرد-دامن-سواران»، «لاله-سرو-باغ»، «مرغ-گلشن-قفس-هزار» از آن دسته‌اند.

قلمروی فکری: شعر در یک فضای غم‌گرایانه سروده شده است. به اعتقاد شاعر، انسان‌های خوب و شایسته همه از دنیا رفتند، ایران (وطن شاعر)، خالی از افراد لایق شده و این مساله اندوه شاعر را برانگیخته است. شاعر در نبود همراهان پیرامون خود، احساس تنهایی و ناامیدی می‌کند و او نیز راه رهایی را در رفتن و ترک دنیا می‌داند. شعر، بی‌اعتباری دنیا را نیز تداعی می‌کند.

۲- این سروده را در قلمرو ادبی بررسی کنید.

گریه را به مستی بهانه کردم
آستین چو از چشم برگرفتم
از چه روی چون ارغنون نالم؟
چون نگریم ز درد و چون نالم

شکوه‌ها ز دست زمانه کردم
سیل خون به دامان روانه کردم
از جفایت ای چرخ دون نالم
دزد را چو محرم به خانه کردم؟

عارف قزوینی

جواب: دست زمانه، اضافه استعاری است. * در بیت دوم، ترکیب «سیل خون» اغراق گونه است. * آستین از چشم برگرفتن کنایه از آگاهی و بیداری است. * شاعر خود را در گریستن و نالیدن به ارغنون (از ابزارهای موسیقی) تشبیه کرده است. (ارغنون سازی است که لوله‌های فراوانی برای دمیدن دارد و هنگام نواختن، از آن صدای زیادی برمی‌خیزد. * چرخ: استعاره مکنیه (=تشخیص) دارد، زیرا مخاطب شاعر واقع شده است. * آستین و دامان: مراعات نظیر * درد و ناله: مراعات نظیر * واژه آرای: چون * مستی مجاز از عالم بی‌خودی، بی‌اختیاری.

۳- متن زیر از کتاب «تاریخ بیداری ایرانیان» را در دو سطح زبانی و فکری تحلیل کنید.

«اگرچه ما در این تاریخ خود بیداری ایرانیان را از سال ۱۳۲۲ شروع کردیم، لکن اگر خیال خود را جمع کنیم و به نظر دقت و انصاف در تاریخ گذشتگان بنگریم، هر آینه به خوبی مشاهده می‌کنیم که در مجاری سنه ۱۲۶۵ بسیاری از امور و وقایع را که دلالت دارد بر بیداری ایرانیان و قدم گذاردن آنها به راه تمدن و باعث و مسبب آن را جز مرحوم میرزا تقی خان امیرنظام احدی را سراغ نداریم؛ چه آن بزرگ مرد از آن یگه اشخاص بود که به قابلیت خود بدون اسباب و مساعدت خارجی از پستی به بلندی رسید. یعنی پسر آشپز قائم‌مقام بود و در اثنای کار و شغل، خویش را دارای رتبه و مقام صدارت نمود. دوست و دشمن او را از نوادر دهر شمرند و از خلقت‌های فوق‌العاده دانسته و کارهای امیرنظام از ترتیب و انتظام قشون و اصلاح کار دفتر و مالیه که خرج، دو کرور اضافه بر دخل بود و عمارت و مرمت خرابی‌های دیگر که به زودی محال می‌نمود و همه در یک دوسال صورت گرفت، گواه و دلیل بزرگی مرد است.»
ناظم‌الاسلام کرمانی

جواب: قلمروی زبانی: می‌توان نشانه‌های سادگی متن دوره مشروطه را در ساختار متن دید. نشانه‌های این سادگی در جملات کوتاه، واژگان قابل فهم و پرهیز از به کارگیری واژگان دشوار و دیرباب عربی وجود دارد. وجود برخی واژگان عربی از جمله مالیه، انتظام و عمارت و ... به دلیل کاربرد اصطلاحی آنها در آن دوره تاریخی از زبان فارسی است. واژه کرور از واژگان دخیل غیرعربی به زبان فارسی است که در نتیجه تبادلات فرهنگی ایران و اروپا، در کنار بسیاری واژگان دیگر به زبان فارسی راه یافتند. بیشتر واژگان به کار رفته در

متن، ساده است؛ از واژگان غیرساده می‌توان به گذشتگان (وندی)، بزرگ مرد (مرکب)، و ... اشاره کرد. در قلمروی واژگانی، نویسنده از ترکیب‌های متضاد (دوست-دشمن، پستی-بلندی) برای تأثیرگذاری بیشتر سود برده است. به کارگیری واژه دخیل (ترکی) قشون.

قلمروی فکری: مضمون غالب متن، نوگرایی و تجددخواهی است که از مضامین رایج نثر دوره مشروطه است. ناظم الاسلام در این متن، درباره پیشینه تحولات جامعه ایرانی سخن می‌گوید و منشأ آن را در اقدامات امیرکبیر جستجو می‌کند. این متن یک نمونه از متن‌های تحقیقی و تحلیلی این عصر است.

خودارزیابی درس پنجم «اختیارات شاعری (۱) زبانی»

۱- مصوت بلند «ی» در چه صورت همیشه کوتاه و مصوت بلند «و» در چه صورت همیشه بلند تلفظ می‌شود؟

جواب: اگر مصوت بلند «ی» در میان واژگان ساده یا کلمه با پسوند و پیشوند یا ضمیر پیوسته بیاید، همواره کوتاه تلفظ می‌شود؛ مانند: بیا، قیامت، پیاله، پیاز، بیاموز و... . مصوت بلند «و» نیز، در واژگان تک هجایی از جمله جو، کو، مو، رو، بو و ... هرگز کوتاه تلفظ نمی‌شود؛ واژه «سو» از این قاعده مستثنی است و در حال اضافه شدن به واژه‌ای، می‌تواند کوتاه شود.

۲- تقطیع مثال‌های زیر، به صورتی که بین کمانک تقطیع شده است، با کدام اختیارات شاعری مطابقت دارد؟

آهوی دشت (U - - U -)	ساقی ما (- UU -)	جادویی (- U -)
بهانه (- - U)	سوی من (- U U)	درخت دوستی (- U - - - U)
	شب و روز (U - - U)	تو گفتی (- - -)

جواب: جادویی (U)، اختیار زبانی کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند «و» در هجای دوم

ساقی ما (UU-)، اختیار زبانی کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند «ی»

آهوی دشت (UU-)، اختیار زبانی کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند «و» در هجای دوم، و اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه (کسره اضافه) در هجای سوم

درخت دوستی (U - - - U-)، اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه (کسره اضافه) در پایان هجای سوم

سوی من (UU-)، اختیار زبانی کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند در پایان واژه «سو»

بهبانه (U--)، اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه در پایان کلمه

تو گفתי (---)، اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه در پایان کلمه «تو»

شب و روز (U - - U)، اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه در واو عطف هجای دوم

۳- پس از تقطیع هجایی ابیات زیر، اختیارات شاعری زبانی به کار رفته در هر کدام را مشخص کنید.

الف) گفت: ای پسر این نه جای بازی است / بشتاب که جای چاره سازی است نظامی

پایه‌های آوایی	گف تی (۱) پ س	رین (۲) ن ج ا ی	با زیست
وزن	بش تا ب ک	ج ا ی چ ا ر	سا زیست
نشانه‌های هجایی	U U - -	U - U -	- -
	مستفعل	فاعلات	فع لن

اختیار زبانی حذف همزه در هجای دوم مصراع اول / اختیار وزنی: بلند بودن هجای پایانی دو مصراع
اختیار زبانی حذف همزه در هجای پنجم مصراع اول

ب) فریاد که در رهگذر آدم خاکی / بس دانه فشاندند و بسی دام تنیدند فروغی بسطامی

پایه‌های آوایی	فر یا د ک	در ره گ د	ر (۱) آ د م	خا کی
وزن	بس دا ن ف	شان دن د ب	سی دا م ت	نی دند
نشانه‌های هجایی	- U - -	- U - -	- U - -	- -
	مستفعل	مستفعل	مستفعل	فع لن (مستف)

اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه (کسره اضافه) در هجای نهم مصراع اول
اختیار وزنی: بلند بودن هجای پایان مصراع دوم

پ) بر همه اهل جهان سید و سرور علی است / در ره دین خدا، هادی و رهبر علی است قدسی مشهدی

پایه‌های آوایی	بر ه م اه	ل (۱) ج هان	سی ی د سر	ور ع لیست
وزن	در ر ه دی	ن (۲) خ دا	ها دی (۳) ی ره	بر ع لیست
نشانه‌های هجایی	- U U -	- U -	- U U -	- U -
	مفتعلن	فاعلن	مفتعلن	فاعلن

۱- اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه در هجای پنجم مصراع اول

پاسخ خودارزیابی علوم و فنون دوازدهم انسانی (۱۴۰۰-۱۴۰۱)

۲- اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه (کسره اضافه) هجای پنجم مصراع دوم

۳- اختیار زبانی کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند «ی» در هجای نهم مصراع دوم

ت) ز دو دیده خون فشانم ز غمت شب جدایی / چه کنم که هست اینها گل باغ آشنایی عراقی

پایه‌های آوایی	زِ دُ دِی دِ	خُن فِ شَانِم	زَغ مَت شَ	بِ (۱) جُ دَا یِی
	چِ کُ نَم کِ	هَس ت اِیْن هَا	گُلِ بَاغ	آ شِ نَا یِی
وزن	فَعَلات	فَاعلاتن	فَعَلات	فَاعلاتن
نشانه‌های هجایی	-- UU	-- U -	-- UU	-- U -

۱- اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه (کسره اضافه) در هجای سیزدهم مصراع اول

ث) تفرّج کنان در هوا و هوس / گذشتیم بر خاک بسیار کس سعدی

پایه‌های آوایی	تَ فَر رُج	کُ نَان دَر	هَ وَا وَ (۱)	هَ وَس
	گُ ذَش تِی	م بَر خَا	کِ بَس یَا	ر کَس
وزن	فَعولن	فَعولن	فَعولن	فَعَل
نشانه‌های هجایی	-- U	-- U	-- U	- U

۱- اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه (واو عطف) در هجای نهم مصراع اول

ج) من نمی‌گویم زیان کن یا به فکر سود باش / ای ز فرصت بی‌خبر در هر چه هستی، زود باش بیدل

پایه‌های آوایی	مَنْ مِی گُو	یَم زِ یَان کَنْ	یَا بِ فِک رِ (۱)	سُو د بَاش
	اِی زِ فَر صَت	بِی خُ بَر دَر	هَر چِ هَس تِی	زُو د بَاش
وزن	فَاعلاتن	فَاعلاتن	فَاعلاتن	فَاعلن
نشانه‌های هجایی	-- U -	-- U -	-- U -	- U -

۱- اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه (کسره اضافه) در هجای دوازدهم مصراع اول

۲- اختیار وزنی، بلند بودن هجای پایانی دو مصراع

ج) بیچارگی ورا چو دیدند / در چاره‌گری زبان کشیدند نظامی

پایه‌های آوایی	بِی چَا رِ گِی (۱)	یِ (۲) وُ رَا چُ	دِی دَنْد
	دَر چَا رِ گَ	رِی زَبَان کِ	شِی دَنْد

پاسخ خودارزیابی علوم و فنون دوازدهم انسانی (۱۴۰۰-۱۴۰۱)

وزن	مستفعل	فاعلات	فع لن
نشانه‌های هجایی	U U - -	U - U -	- -

۱- اختیار زبانی کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند «ی» در هجای چهارم مصراع اول

۲- اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه (کسره اضافه) در هجای پنجم مصراع اول.

۳- اختیار وزنی، بلند بودن هجای پایان دو مصراع.

* پایه‌های آوایی بیت به صورت «مفعول مفاعلهن فعولن» نیز قابل جداسازی است. این گونه جداسازی تغییری در کشش‌های هجایی یا اختیارات شاعری به وجود نمی‌آورد.

ج) خَلَدَ گر به پا خاری آسان برآید / چه سازم به خاری که در دل نشیند؟ طبیب اصفهانی

خَ لَدَ گر	بِ پا خا	ری (۱) یا (۲) سان	بَ را (۲) یَد	پایه‌های آوایی
چَ سا زم	بِ خا ری	کِ در دل	نِ شی ند	
فعولن	فعولن	فعولن	فعولن	وزن
- - U	- - U	- - U	- - U	نشانه‌های هجایی

۱- اختیار زبانی کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند «ی» در هجای هفتم مصراع اول

۱- اختیار زبانی حذف همزه در هجای هشتم و یازدهم مصراع اول

خ) همه برگ بودن همی ساختی / به تدبیر رفتن نپرداختی سعدی

هَم (۱) بر	گ بو دَن	هَم می سا	خ تی	پایه‌های آوایی
بِ تد بی	ر رف تن	نَ پر دا	خ تی	
فعولن	فعولن	فعولن	فعل	وزن
- - U	- - U	- - U	- U	نشانه‌های هجایی

۱- اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه پایان کلمه در هجای دوم مصراع اول

د) آمد سوی کعبه سینه پر جوش / چون کعبه نهاد حلقه در گوش نظامی

آمد سو (۱) ی	کَع بِ سی نِ	پُر جوش	پایه‌های آوایی
چُن کَع بِنَ	ها د حل قِ	دَر گوش	
مستفعل	فاعلات	فع لن	وزن
U U - -	U - U -	- -	نشانه‌های هجایی

یا مفعول مفاعلهن فعولن

۱- اختیار زبانی کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند در هجای سوم مصراع اول

۲- اختیار وزنی بلند بودن هجای پایانی دو مصراع

ذ) سوی چاره گشتم ز بیچارگی / ندادم بدو سر به یکبارگی فردوسی

رِ گِی	زِ بی چا	رِ گِش تم	سو (۱) ی (۲) چا	پایه‌های آوایی
رِ گِی	بِ یک با	بِ دو سر	نَ دا دم	
فعل	فعلون	فعلون	فعلون	وزن
- U	-- U	-- U	-- U	نشانه‌های هجایی

۱- اختیار زبانی کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند «و» در هجای نخست مصراع اول

۲- اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه (کسره پایان کلمه) در هجای دوم مصراع اول

ر) نکوهش مکن چرخ نیلوفری را / برون کن ز سر باد و خیره سری را ناصرخسرو

فَ رِی را	خِ نی لو	مَ کن چر	نِ کو هش	پایه‌های آوایی
سَ رِی را	دُ خِی (۱)	زِ سر با	بُ رون کن	
فعلون	فعلون	فعلون	فعلون	وزن
-- U	-- U	-- U	-- U	نشانه‌های هجایی

۱- اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه (پایان کلمه) در هجای نهم مصراع دوم

۲- وزن این بیت همسان تک لختی است.

خودارزیابی درس ششم «لف و نشر، تضاد و متناقض نما»

۱- در ابیات زیر لف و نشرها را بیابید و نوع آنها را مشخص کنید.

الف) اگر ز خلق ملامت و گر ز کرده ندامت / کشیدم، از تو کشیدم، شنیدم، از تو شنیدم مهرداد اوستا

جواب: لفها: ملامت - ندامت // نشرها: شنیدم - کشیدم // نوع لف و نشر: مشوش

ملامت لف ۱ - ندامت لف ۲ - شنیدم نشر ۲ - کشیدم نشر ۱ - نوع: نامرتب

ب) فرورفت و بر رفت روز نبرد / به ماهی نم خون و بر ماه گرد فردوسی

جواب: لفها: فرو رفت - بر رفت // نشرها: به ماهی نم خون - بر ماه گرد // نوع لف و نشر: مرتب

فرو رفت (لف ۱) - بر رفت (لف ۲) - به ماهی نم خون (نشر ۱) - بر ماه گرد (نشر ۲)

پ) دل و کشورت جمع و معمور باد! / ز ملکت پراکندگی دور باد! سعدی

جواب: لفها: دل - کشور // نشرها: جمع - معمور // نوع لف و نشر: مرتب

دل (لف ۱) - کشور (لف ۲) - جمع (نشر ۱) - معمور (نشر ۲)

ت) با آنکه جیب و جام من از مال و می تهی است / ما را فراغتی است که جمشید جم نداشت فرخی یزدی

جواب: لفها: جیب - جام // نشرها: مال - می // نوع لف و نشر: مرتب

جیب (لف ۱) - جام (لف ۲) - مال (نشر ۱) - می (نشر ۲)

۲- در ابیات زیر آرایه تضاد را مشخص کنید.

الف) هر چه جز بار غمت بر دل مسکین من است / برود از دل من، وز دل من آن نرود حافظ

جواب: برود و نرود

ب) کسی با او نه و او با همه کس / نماند هیچ کس، او ماند و بس خواجه کرمانی

جواب: نماند و ماند

پ) در نیابد حال پخته هیچ خام / پس سخن کوتاه باید؛ والسلام مولوی

جواب: پخته و خام

ت) همه غیبی تو بدانی، همه عیبی تو بپوشی همه بیشی تو بگاهی، همه کمی تو فزایی سنایی

جواب: بیش و کم | بگاهی و فزایی

ث) شکر ایزد که به اقبال کله گوشه گل نخوت باد دی و شوکت خار آخر شد حافظ

جواب: نخوت و شوکت | گل و خار

۳- متناقض نما را در ابیات زیر بیابید.

الف) ز کوی یار می آید نسیم باد نروزی / از این باد ار مدد خواهی، چراغ دل برافروزی حافظ

جواب: از این باد ار مدد خواهی، چراغ دل برافروزی، یاری خواستن از باد برای روشن کردن چراغ، درحالی که

باد خاموش کننده چراغ است، نه روشن کننده آن.

ب) فلک در خاک می غلتید از شرم سرافرازی / اگر می دید معراج ز پا افتادن ما را بیدل دهلوی

جواب: شرم سرافرازی (سرافرازی با غرور و شرم با سرافکندهگی همراه است؛ ترکیب این دو باهم متناقض

نماست.) / معراج از پا افتادن (معراج به معنی بالا رفتن است که از لحاظ مفهومی نقض کننده از پا افتادن است.

ترکیب این دو مفهوم در کنار یکدیگر، متناقض نماست).

پ) عجب مدار که در عین درد خاموشم / که درد یار پری چهره عین درمان است فروغی بسطامی

جواب: عین درمان بودن درد، متناقض نماست، زیرا هر جا درد هست، درمان نیست و به عکس.

۴- در شعر فرخی یزدی در خودارزیابی (۱) یک اختیار شاعری «زبانی» بیابید.

می ت هیست	م ن م ا ل	ج ی ب ج ا م	ب ا آن ک	پایه‌های آوایی
ج م ن داشت	ک ج م شی د	ر ا غ ت ی ست	م ا ر ا ف ا	
فاعلن	مفاعیل	فاعلات	مفعول	وزن
- U -	U - - U	U - U -	U - -	نشانه‌های هجایی

۱- در هجای نهم مصراع اول، از اختیار زبانی حذف همزه استفاده شده است.

۲- اختیار وزنی: بلند بودن هجای پایان دو مصراع.

* در بیت تلمیح به ماجرای جمشید، پادشاه ایرانی و صاحب جام جهان نما هم دیده می‌شود! پایه‌های آوایی بیت، «مستفعلن مفاعل مستفعلن فعل» هم می‌باشد.

کارگاه تحلیل فصل دوم

۱- نمونه‌های زیر، به صورتی که بین دو هلال تقطیع شده‌اند، با کدام اختیار شاعری مطابقت دارند؟

نوی نی (U - - -): اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه (کسره اضافه) در هجای سوم

آرزوی خوب (U - - - U): اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه (کسره اضافه) در هجای چهارم

دل پاک (U - - U): اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه (کسره اضافه) در هجای دوم

بازی دهر (U - U U): اختیار زبانی کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند «ی» در هجای دوم

۲- پس از تقطیع هجایی ابیات زیر، هجاهای معادل در دو مصراع یک بیت را مقایسه کنید و اگر اختلافی هست نوع اختیار شاعری را تعیین کنید.

الف) راستی آموز بسی جو فروش / هست در این شهر که گندم نماست پروین اعتصامی

جو فِ روش	موز ب سی	را س ت (۱) یا (۲)	پایه‌های آوایی
دم ن ماست	شه ر ک گن	هس ت د رین (۲)	
فاعلن	مفتعلن	مفتعلن	وزن
- U -	- U U -	- U U -	نشانه‌های هجایی

۱- اختیار زبانی کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند «ی» در هجای سوم مصراع اول

۲- اختیار زبانی حذف همزه در هجای چهارم مصراع اول و دوم

ب) نبینی باغبان چون گل بکارد / چه مایه غم خورد تا گل برآرد فخرالدین اسعد گرگانی

پاسخ خودارزیابی علوم و فنون دوازدهم انسانی (۱۴۰۰-۱۴۰۱)

بِ کارد	غِ بان چُن گل	نَ بی نی با	پایه‌های آوایی
بَ را (۲) رد	خُ رد تا گل	چَ ما ی (۱) غم	
فعلون	مفاعیلن	مفاعیلن	وزن
-- U	--- U	--- U	نشانه‌های هجایی

۱- اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه پایان کلمه در هجای سوم مصراع دوم

۲- اختیار زبانی حذف همزه در هجای دهم مصراع دوم

(پ) غمش در نهانخانه دل نشیند / به نازی که لیلی به محمل نشیند طبیب اصفهانی

نِ شی ند	نِ ی (۱) دل	نَ هان خا	غَ مش در	پایه‌های آوایی
نِ شی ند	بِ مح مل	کِ لی لی	بِ نازی	
فعلون	فعلون	فعلون	فعلون	وزن
-- U	-- U	-- U	-- U	نشانه‌های هجایی

۱- اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه (کسره اضافه) در هجای هشتم مصراع اول

(ت) گر از این منزل ویران به سوی خانه روم / دگر آنجا که روم عاقل و فرزانه روم حافظ

نِ رَوم	بِ سو (۲) ی (۳) خا	زِ لِ وی ران	گَ رَ (۱) زین (۱) من	پایه‌های آوایی
نِ رَوم	قِ لُ فرزا	کِ رَوم عا	دِ گَ ران (۱) جا	
فعلن	فعلاتن	فعلاتن	فعلاتن	وزن
- U U	-- U U	-- U U	-- U U	نشانه‌های هجایی

۱- اختیار زبانی حذف همزه در هجاهای دوم و سوم مصراع اول و هجای سوم مصراع دوم

۲- اختیار زبانی کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند «و» پایان کلمه در هجای دهم مصراع اول

۳- اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه (کسره اضافه) در هجای یازدهم مصراع اول

(ث) من و تو غافلیم و ماه و خورشید / بر این گردون گردان نیست غافل منوچهری

هَ خُ رشید	فِ لِ ی (۱) ما	مَ ن (۱) ت (۱) غا	پایه‌های آوایی
سَ ت غا فل	نِ گَ ران نی	بَ رین (۲) گَ ر دو	
فعلون	مفاعیلن	مفاعیلن	وزن
-- U	--- U	--- U	نشانه‌های هجایی

- ۱- اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه (واو عطف) در هجاهای دوم و (واو ربط) هفتم مصراع اول و ضمه (ت) در هجای سوم
- ۲- اختیار زبانی حذف همزه در هجای دوم مصراع دوم / اختیار وزنی: بلند بودن هجای پایان مصراع اول.
- ۳- وزن این بیت همسان تک لختی است.
- ۳- در ابیات زیر آرایه‌های لف و نشر، تضاد و متناقض نما را مشخص کنید.

الف) گرندیدی قبض و بسط عشق را در یک بساط / گریه مینا نگر خندیدن ساغر ببین فروغی بسطامی

جواب: تضاد: بین واژگان قبض (گرفتگی) و بسط (گشادگی)، و گریه و خندیدن

ب) دو کس دشمن ملک و دین‌اند: پادشاه بی حلم و زاهد بی علم. گلستان سعدی

جواب: نوع لف و نشر مرتب: دشمن ملک = لف ۱ / پادشاه بی حلم = نشر ۱ | دشمن دین = لف ۲ / زاهد بی علم = نشر ۲

پ) روز از برم چو رفتی، شب آمدی به خوابم / این است اگر کسی را عمری بود دوباره کلیم کاشانی (همدانی)

جواب: تضاد: بین واژگان روز و شب | آمدی و رفتی

ت) مرا نصیب غم آمد به شادی همه عالم / چرا که از همه عالم محبت تو گزیدم مهرداد اوستا

جواب: متناقض نما: مرا نصیب غم آمد به شادی همه عالم ترکیبی متناقض گونه است، زیرا شاعر می‌گوید بهره‌ام از شادی دنیا غم است.

تضاد: بین واژگان شادی و غم نیز وجود دارد.

ث) چیست این سقف بلند ساده بسیار نقش / هیچ دانا زین معما در جهان آگاه نیست حافظ

جواب: متناقض نما: «ساده بسیار نقش» و «آگاه نبودن دانا» ترکیب‌هایی متناقض نما هستند.

ج) آب آتش فروز، عشق آمد / آتش آب سوز، عشق آمد سنایی

جواب: متناقض نما: ترکیب‌های آب آتش فروز و آتش آب سوز هستند. زیرا آب آتش را خاموش می‌کند و نمی‌تواند باعث افروختن آن شود.

- ۴- متن زیر از کتاب «چرند و پرند» دهخدا از نظر ویژگی‌های زبانی دوره بیداری بررسی نمایید.

باری، چه دردسر بدهم؟ آن قدر گفت و گفت و گفت تا ما را به این کار واداشت. حالا که می‌بیند آن روی کار بالاست، دست و پایش را گم کرده، تمام آن حرف‌ها یادش رفته. تا یک فراش قرمز پوش می‌بیند، دلش می‌تپد. تا به یک ژاندارم چشمش می‌افتد، رنگش می‌پرد. هی می‌گوید: امان از همنشین بد.

جواب: در متن از ترکیبات و مثال‌های عامیانه استفاده شده و زبان آن ساده و دور از پیچیدگی‌های فنی و ادبی است. از ترکیب‌های عامیانه به کار رفته در این متن می‌توان به «چه دردسر بدهم»، «آن روی کار بالاست» و «رنگش می‌پرد» اشاره کرد. «امان از همنشین بد» نیز یکی از تعبیرات عامیانه در زبان فارسی است. سادگی و روانی، قابل فهم بودن و محاوره‌ای و... استفاده از واژه فرانسوی، ژاندارم - حذف فعل: دست و پایش را گم کرده است...

خودارزیابی درس هفتم «تاریخ ادبیات دوره معاصر و انقلاب اسلامی»

۱- مهم‌ترین درون مایه سروده‌ها و نوشته‌های ادبی دوره انقلاب اسلامی را بیان کنید.

جواب: الف) محکوم کردن استبداد و بیداد

ب) ستایش آزادی و آزادی خواهان

پ) ترسیم افق‌های روشن پیروزی

ت) تکریم شهید و فرهنگ شهادت

ث) طرح اسوه‌های تاریخی به ویژه تاریخ اسلام و مبارزان انقلابی

۲- شعر معاصر پیش از انقلاب اسلامی به چند دوره تقسیم می‌شود؟ نام ببرید.

جواب: چهار دوره؛ ۱- دوره اول سلطنت رضاخان تا درخشش نیما

۲- دوره دوم حکومت محمدرضا تا کودتای ۲۸ مرداد

۳- دوره سوم ۲۸ مرداد تا قیام ۱۵ خرداد

۴- دوره چهارم از ۱۵ خرداد ۱۳۴۲ تا پیروزی انقلاب در سال ۱۳۵۷

۳- مهم‌ترین قالب‌های نثر بعد از انقلاب اسلامی کدام‌اند؟ نام ببرید.

جواب: داستان کوتاه، خاطره نگاری، زندگی‌نامه نویسی، نثر ادبی، ادبیات نمایشی

۴- موضوع کلی هر کدام از آثار زیر را بنویسید:

الف) حیدر بابایه سلام: اصالت فرهنگی و زیبایی روستای زادگاه شهریار

ب) جای پای خون: داستان و ادبیات مذهبی

پ) سووشون: رمان اجتماعی، اوضاع اجتماعی مردم فارس در دوره جنگ جهانی دوم

۵- شعر احمد عزیزی را از نظر ویژگی‌های فکری و ادبی شعر انقلاب بررسی کنید.

عطر دوران جوانی می‌دهد
یاس‌ها پیغمبران خانه‌اند
یاس استنشاق معصومیت است
یاس را پیغمبران بو کرده‌اند
عطر اخلاق پیمبر می‌دهد
دانه‌های اشکش از الماس بود
می‌چکاند اشک حیدر را به چاه
چشم او یک چشمه الماس است و بس
بر تن زهرا گل یاس کبود
بر کبود یاس و سرخ نسترن

یاس بوی مهربانی می‌دهد
یاس‌ها یادآور پروانه‌اند
یاس مثل عطر پاک نیت است
یاس را آیینه‌ها رو کرده‌اند
یاس بوی حوض کوثر می‌دهد
حضرت زهرا دلش از یاس بود
داغ عطر یاس زهرا زیر ماه
عشق محزون علی، یاس است و بس
اشک می‌ریزد علی مانند رود
گریه آری گریه چون ابر چمن

جواب: قلمروی فکری: توجه به اسوه‌های تاریخ اسلام، ظلم ستیزی، عشق به ائمه، بیان قداست و پاکی.

قلمروی ادبی: شعر یاس یک مثنوی آیینی - مذهبی در توصیف مظلومیت و مصائب حضرت زهرا (س) است. شاعر در این مثنوی، ابتدا از شیوه بראعت استهلال در جذب مخاطب و شروع مناسب کلام استفاده کرده و در طول شعر نیز از آرایه‌هایی همچون تشبیه بلیغ اسنادی (فشرده غیر ترکیبی)، استعاره، نمادپردازی و تلمیحات ظریف نیز استفاده کرده است. بهره‌گیری از آرایه لفظی تکرار (در واژه یاس) نیز در شعر مشهود است. از جمله تشبیهات شعر می‌توان به موارد زیر اشاره کرد: یاس‌ها یادآور پروانه‌اند / پیغمبران خانه‌اند / مثل عطر پاک نیت است / دانه‌های اشکش از الماس بود (این تشبیه در بردارنده اغراق نیز هست). از تلمیحات به کار رفته در شعر، حوض کوثر، (یادآور سوره کوثر و نازل شده شأن حضرت فاطمه س)؛ تن زهرا، گل یاس کبود (اشاره به ضربه خوردن حضرت فاطمه در اثر هجوم مخالفان به منزل ایشان)؛ اشک حیدر به چاه (اشک ریختن علی (ع) در غم از دست دادن فاطمه س) و... در دیگر آرایه‌های لفظی و معنوی شعر عبارتند از: حس- آمیزی در ترکیب بوی مهربانی، جناس ناقص در واژگان چاه و ماه چشم و چشمه، مراعات نظیر در ابر و یاس و چمن و نسترن.

۶- شعر زیر را از نظر سطح فکری بررسی نمایید.

به سان رهنوردانی که در افسانه‌ها گویند

گرفته کوله‌بارِ زاد ره بر دوش

فشرده چوب‌دست خیزران در مشت

گاهی پُرگویی و گه خاموش

در آن مه‌گون فضای خلوت افسانگی‌شان راه می‌پویند ما هم راه خود را می‌کنیم آغاز

سه ره پیداست
نوشته بر سر هریک به سنگ اندر
حدیثی کش نمی‌خوانی بر آن دیگر
نخستین: راه نوش و راحت و شادی
به ننگ آغشته، اما روبه شهر و باغ و آبادی
دو دیگر راه: نیمش ننگ، نیمش نام
اگر سر بر کنی، غوغا و گر دم درکشی، آرام
سه دیگر: راه بی‌برگشت بی‌فرجام
من اینجا بس دلم تنگ است
و هر سازی که می‌بینم، بد آهنگ است
بیا ره توشه برداریم
قدم در راه بی‌برگشت بگذاریم
ببینیم آسمان «هرکجا» آیا همین رنگ است؟

جواب: در شعر سرگردانی و حیرانی بدنهٔ روشنفکر و تحصیل کرده ایرانی در دوره‌های پیش از انقلاب، آشکار است. دغدغه‌های اجتماعی اخوان ثالث این است که آیا همه جا مثل ایران، مردم در ناامیدی مطلق هستند یا راهی هم برای برون رفت از شرایط نامساعد اجتماعی وجود دارد؟ اخوان از خود می‌گوید سه راه برای انتخاب وجود دارد: راه نوش و راحت و شادی؛ شهرت طلبی و به سراغ قدرت رفتن؛ یا ترک هستی و ناامیدی از هر چیزی که هست. این شعر را می‌توان نوعی رمانتیسیم اجتماعی هم به شمار آورد، زیرا احساسات و دغدغه‌های اجتماعی شاعر را بیان می‌کند. / راه بی‌برگشت (روح عرفان).

۷- شعر ققنوس نیما یوشیج را از نظر قالب تحلیل نمایید.

ققنوس، مرغ خوش‌خوان، آوازهٔ جهان
آواره مانده از وزش بادهای سرد
بر شاخ خیزران
بنشسته است فرد
برگرد او به هر سر شاخی پرندگان
او ناله‌های گمشده ترکیب می‌کند ...

جواب: قالب شعر، نیمایی است؛ یعنی وزن و آهنگ دارد و مصراع‌ها کوتاه و بلند هستند. وزن شعر ناهمسان (مفعول فاعلات مفاعیل فاعلن) است که به دلیل نیمایی بودن، در مصراع‌ها کامل شکل نگرفته است. در این بند از شعر ققنوس، واژگان قافیه جهان، خیزران و پرندگان هستند که بدون تبعیت از الگوی خاصی، در پایان مصراع‌های نخست، سوم و پنجم آمده‌اند. در مصراع‌های زوج نیز واژگان فرد و سرد قافیه ساخته‌اند. نیما در

شعر ققنوس، در محور عمودی، با نشانیدن واژگانی چون مرغ خوشخوان، شاخ خیزران؛ شاخ، پرندگان، و ناله-های گمشده آرایه مراعات نظیر می آورد و به این ترتیب، یک تصویر منسجم نمادین خلق می کند. شعر بیداری را می توان بیانیه ایران نو نامید. دگرگون شدن فضای اجتماعی و نو شدن خواسته های مردم، بن مایه ها و موضوعات جدیدی را به ادبیات وارد کرد که همگی، خواسته ها و مطالبات ایرانیان بودند. موضوعاتی از جمله وطن، آزادی، تعلیم و تربیت نوین، قانون و رسیدگی به امور جاری مردم، از بارزترین این مطالبات بود. این خواسته ها با امضای فرمان مشروطیت شکل رسمی و قانونی به خود گرفت، اما به مرور زمان و با بحران های پی در پی سیاسی از جمله انقراض قاجار، روی کار آمدن رضاخان، مسدود شدن فضای سیاسی و تغییرات فضای سیاسی-اجتماعی در ایران، کودتاهای ۱۳۲۰ و ۱۳۳۲ که همگی عدم ثبات سیاسی را در پی داشتند، بدنه اجتماعی ایران به ناامیدی رسید و در عمل از دستیابی به آنها درماند. از این رو، در شعر معاصر، بیشتر مفاهیم و درون مایه ها با وجود اجتماعی بودن، به دلیل استبداد و محدودیت فضای اجتماعی و سیاسی، رنگی نمادین به خود می گیرد و شعرا از مواجهه مستقیم با نیازهای اجتماعی و خواسته های مردم خودداری می کنند. به همین دلیل، شعر معاصر پیش از انقلاب، با وجود اجتماعی بودن، رنگی تغزلی دارد و تنوع موضوعات از ویژگی های بارز آن است.

۸- متن زیر از داستان «دو کبوتر، دو پنجره، یک پرواز» اثر سیدمهدی شجاعی را از نظر ویژگی های نثر بعد از انقلاب اسلامی بررسی نمایید.

«دو سال مانده بود هنوز به گرفتن دیپلم و وقت سربازی؛ اما طاقتم نمی توانستیم آورد. اول تابستان بود، کارنامه ها را با معدلی همسان گرفتیم و راهی خانه شدیم. با پیشنهادی که تو می خواستی بکنی و هنوز نکرده بودی، من موافق بودم، قبل از اینکه بگویی، گفتم:

پدر رضایت می دهد، با مادر چه کنیم؟ گفتم: رضایت پدر شرط است؛ اما رضایت مادر را هم می گیریم. به خانه که رسیدیم، تو سراغ پدر رفتی و من سراغ مادر.

برعکس شد، من مادر را راضی کرده بودم و تو هنوز داشتی با پدر چانه می زدی. رفتن هردومان را باهم قبول نمی کرد؛ می گفت راند برود؛ وقتی برگشت، نوبت حامد و ما که گفتیم -مثل همیشه- یا هردو یا هیچ کدام. پدر پاسخ داد که: پس هیچ کدام.

من و تو هر دو یک لحظه از حرفمان برگشتیم، براساس قراری که نداشتیم، پدر با تعجب و حیرت رضایت-نامه تو را نوشت و مرا گفت که صبر کن راند که آمد، تو می روی و من سر تکان دادم و هیچ نگفتم».

جواب: موضوع داستان، دفاع مقدس است و به توصیف و ستایش پاکبازی و از خودگذشتگی در دوران دفاع مقدس می پردازد. از گفتگوهای داستان این نکته دریافت می شود که حتی پدران و مادران نیز به خاطر وطن، حاضر بودند فرزندان خود را راهی جبهه های جنگ کنند. ثبت خاطرات حماسه ها و دلآوری های دوره جنگ، درجه ایمان، دعوت به اخلاقیات، دفاع از وطن و باورها...

خودارزیابی درس هشتم «اختیارات شاعری (۲) وزنی»

۱- تفاوت اختیارات زبانی و اختیارات وزنی چیست؟

جواب: اختیارات زبانی موجب تغییر در وزن نمی‌شود، اما اختیار وزنی امکان تغییراتی کوچک در وزن را فراهم می‌کند. اختیار زبانی قابلیت‌هایی در تلفظ برای شاعر فراهم می‌سازد، درحالی که اختیار وزنی به وزن و آهنگ و ترکیب پایه‌های آوایی شعر مربوط می‌شود.

۲- کلمات «که» و «کشت» (=U) در کجای مصراع با کلمه «ش» (-) برابر است؟ این اختیار از کدام نوع است؟

جواب: در هجای آخر هر مصراع و در پایان نیم مصراع اوزان دولختی. این اختیار، وزنی و نام آن، بلند تلفظ کردن هجای پایانی است.

۳- پس از تقطیع هجایی ابیات زیر، اختیارات وزنی را تعیین کنید:

الف) دست در دامن مولا زد در / که علی بگذر و از ما مگذر شهریار

پایه‌های آوایی	دس ت در دا (۱)	م ن مولا	زد (۲) در
وزن	ک ع لی بگ	ذ ر از ما	م گ (۲) در
نشانه‌های هجایی	فعلاتن	فعلاتن	فعلن
	-- UU	-- UU	- UU

۱- اختیار وزنی در کاربرد «فاعلاتن» به جای «فعلاتن» در رکن اول مصراع اول

۲- اختیار وزنی ابدال در کاربرد یک هجای بلند (زد) به جای دو هجای کوتاه (م گ) در رکن آخر (فعلن=فع) (ن)

ب) تو با خدای خود انداز کار و دل خوش دار / که رحم اگر نکند مدعی خدا بکند حافظ

پایه‌های آوایی	ت با خ دا	ی خ دن دا	ز کار دل	خش (۱) دار (۲)
وزن	ک رح م گر	ن ک ند مد	د عی خ دا	ب ک (۱) ند
نشانه‌های هجایی	مفاعن	فعلاتن	مفاعن	فعلن
	- U - U	-- UU	- U - U	- UU

۱- اختیار وزنی ابدال در کاربرد یک هجای بلند (خش) به جای دو هجای کوتاه (ب ک) در رکن پایانی (فعلن=فع) (ن)

۲- اختیار وزنی تبدیل هجای کشیده پایان مصراع به یک هجای بلند (دار - U = -)

* در هجای هفتم مصراع نخست و هجای چهارم مصراع دوم اختیار زبانی حذف همزه وجود دارد.

* در تشخیص اختیار وزنی ابدال، شناسایی هجاهای کوتاه در هر دو مصراع ضروری و مهم است؛ زیرا این اختیار زمانی رخ می‌دهد که معادل دو هجای کوتاه در یک مصراع یک هجای بلند در مصراع دیگر به کار رود. وقتی این اختیار رخ می‌دهد، رکن فعلاتن به مفعولن، فعلن به فع لن، مستفعل به مفعولن و مفتعلن نیز به مفعولن تغییر می‌کند.

پ) کیست که پیغام من به شهر شروان برد / یک سخن از من بدان مرد سخندان برد جمال الدین عبدالرزاق

کی ست ک پی	غام من	بِ شِه (۱) رِ شِر	وان بَ رد	پایه‌های آوایی
یک سُ خُ نَز	من بِ دان	مَرِدِ سِ خُن	دان بَ رد	
مفتعلن	فاعلن	مفتعلن	فاعلن	وزن
- U U -	- U -	- U U -	- U -	نشانه‌های هجایی

اختیار زبانی قلب با جابه‌جایی هجاهای کوتاه و بلند در هجاهای ۸ و ۹ مصراع نخست که مفتعلن را تبدیل به مفاعلن کرده است / در هجای چهارم مصراع دوم اختیار زبانی حذف همزه به کار رفته است.

ت) یار با ماست چه حاجت که زیادت طلبیم / دولت صحبت آن مونس جان ما را بس حافظ

یار با ما	ست چ حاجت	کِ زِ یا دت	طَل (۲) بيم (۳)	پایه‌های آوایی
دول تِ صَح	بَ تِ آن مو	نِ سِ جان ما	را (۲) بس	
فاعلتن	فعلاتن	فعلاتن	فعلن	وزن
- - U -	- - U U	- - U U	- U U	نشانه‌های هجایی

۱- اختیار وزنی «فاعلتن» به جای «فعلاتن» در رکن اول هر دو مصراع.

۲- اختیار وزنی ابدال در آوردن یک هجای بلند به جای دو هجای کوتاه در رکن پایانی (فعلن = فع لن)

۳- اختیار وزنی بلند بودن هجای کشیده پایان مصراع اول

* در هجای سوم مصراع دوم، اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه وجود دارد.

ث) خارکش پیری با دلخ درشت / پشته خار همی برد به پشت جامی

خارکش پی	ری (۱) با دل	قِ دُ رشت	پایه‌های آوایی
پش تِ یِ خا	رِهَ می بر	د بِ پشت	
فعلاتن (۲)	فعلاتن	فعلن	وزن
- - U U	- - U U	- U U	نشانه‌های هجایی

- ۱- اختیار وزنی ابدال در هجای پنجم- مصراع اول این شعر بر وزن «فاعلاتن مفعولن فعلن» آمده است.
 - ۲- اختیار وزنی، «فاعلاتن» به جای «فعلاتن» در رکن اول هر دو مصراع.
 - ۳- اختیار زبانی، کوتاه به بلند مصراع ۲ هجای ۳
 - ۴- اختیار وزنی بلند بودن هجای کشیده پایان مصراع اول و دوم.
- ج) با که گویم به جهان، محرم کو؟ / چه خبر گویم با بی خبران؟ مولوی

پایه‌های آوایی	با ک گویم	بِ جَ هان مح	رم (۲) کو
وزن	فعلاتن (۱)	فعلاتن	فعلن
نشانه‌های هجایی	- - U U	- - U U	- U U

- ۱- اختیار وزنی «فاعلاتن» به جای «فعلاتن» در رکن اول مصراع اول
 - ۲- اختیار وزنی ابدال و آوردن یک هجای بلند (یم) به جای دو هجای کوتاه (ب ج) در رکن دوم مصراع دوم (فعلاتن = مفعولن)
 - ۳- اختیار وزنی ابدال و آوردن یک هجای بلند (ر م) به جای دو هجای کوتاه (خ ب) در رکن آخر مصراع نخست (فعلن = فع لن)
- ج) به وفای دل من ناله برآید چنانک / چنبر این فلک شعوده گر بگشایید خاقانی

پایه‌های آوایی	بِ وَ فای	دِ لِ من نا	لِ بِ را ری	د چ (۲) نانک (۳)
وزن	فعلاتن (۱)	فعلاتن	فعلاتن	فعلن
نشانه‌های هجایی	- - U U	- - U U	- U - U	- U U

- ۱- اختیار وزنی در رکن اول به جای فعلاتن، فاعلاتن آورده.
 - ۲- اختیار وزنی ابدال در تبدیل دو هجای کوتاه (د،چ) به یک هجای بلند (شا) در رکن پایانی مصراع دوم (فعلن = فع لن)
 - ۳- در هجاهای پایانی هر دو مصراع، هجای کشیده به هجای بلند تبدیل شده است. (اختیار وزنی)
 - * در هجای چهارم مصراع نخست، اختیار زبانی تبدیل مصوت کوتاه (کسره اضافه) به بلند وجود دارد.
 - * در هجای یازدهم مصراع اول، اختیار زبانی حذف همزه وجود دارد.
 - * در هجاهای سوم و هفتم مصراع دوم، اختیار زبانی تبدیل مصوت کوتاه به بلند (کسره اضافه) وجود دارد.
- ۴- وزن ابیات زیر را بیابید و اگر اختیارات شاعری در آنها وجود دارد، مشخص نمایید.

پاسخ خودارزیابی علوم و فنون دوازدهم انسانی (۱۴۰۰-۱۴۰۱)

الف) دیگر دلم هوای سرودن نمی‌کند / تنها بهانه دل ما در گلو شکست قیصر امین پور

پایه‌های آوایی	دی گرد	لم هـ وای	سُ رو دنِ	می کُ ند
وزن	مفعول	فاعلات	مفاعیل	فاعِلن
نشانه‌های هجایی	U - -	- U - U	U - - U	- U -

یا مستفعلن مفاعل مستفعلن فَعَل

۱- اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه (کسره اضافه) در هجای ششم مصراع دوم.

۲- اختیار وزنی در تبدیل هجای کشیده هجای پایانی مصراع دوم به هجای بلند.

ب) من به زبان اشک خود می‌دهمت سلام و تو / بر سر آتش دلم همچو زبانه می‌روی شفیعی کدکنی

پایه‌های آوایی	من ب ز با	نِ اش ک خد	می د ه مت	س لا مُ ت
وزن	مفتعلن	مفاعِلن	مفتعلن	مفاعِلن
نشانه‌های هجایی	- U U -	- U - U	- U U -	- U - U

۱- اختیار وزنی در تبدیل هجای کوتاه پایانی مصراع نخست به هجای بلند.

۲- اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه (کسره اضافه) در هجای ششم مصراع دوم.

پ) دلم شکسته‌تر از شیشه‌های شهر شماس / شکسته باد کسی کاین چنینمان می‌خواست سهیل محمودی

پایه‌های آوایی	دِ لم شِ کس	تِ تَ رز (۱) شی	شِ هِ اِ شه	رَ شِ ماست (۲)
وزن	مفاعِلن	فعلاتِن	مفاعِلن	فعلِن
نشانه‌های هجایی	- U - U	- - U U	- U - U	- - U U

۱- اختیار زبانی حذف همزه در هجای هفتم مصراع نخست

۲- اختیار وزنی در تبدیل هجای کشیده پایان دو مصراع به هجای بلند

۳- اختیار وزنی ابدال و تبدیل دو هجای کوتاه (ر ش) به یک هجای بلند (می) در رکن پایانی مصراع دوم (فعلن = فع لن)

ت) من ندانم به نگاه تو چه رازی است نهان / که من آن راز توان دیدن و گفتن نتوان رعدی آذرخشی

پایه‌های آوایی	من ن دا نم	بِ نِ گا هِ (۲)	تُ چِ را زی	س ت ن هان
وزن	فعلاتِن (۱)	فعلاتِن	فعلاتِن	فعلِن
نشانه‌های هجایی	- - U U	- - U U	- U - U	- U U

- ۱- اختیار وزنی آوردن «فاعلاتن» به جای «فعلاتن» در رکن نخست مصراع نخست.
- ۲- اختیار زبانی بلند تلفظ کردن مصوّت کوتاه پایان کلمه (کسره اضافه) در هجای هشتم مصراع نخست.
- ۳- اختیار زبانی حذف همزه در هجای سوم مصراع دوم.

خودارزیابی درس نهم «اغراق، ایهام و ایهام تناسب»

۱- در هر یک از ابیات زیر آرایه ایهام و ایهام تناسب را مشخص کنید و معانی مختلف واژه‌های که این آرایه را به وجود آورده است، بنویسید.

الف) بگفتا عشق شیرین بر تو چون است / بگفت از جان شیرینم فزون است نظامی

جواب: شیرین در مصراع اول ایهام به معشوق (معنی اول) و طعم شیرین، مطبوع، دلپذیر (معنی دوم) دارد. (در مصراع اول: اسم / در مصراع دوم صفت) (جناس تام)

ب) چون شب‌نم اوفتاده بدم پیش آفتاب مه‌رم به جان رسید و به عیوق برشدم سعدی

جواب: در واژگان اوفتاده و مهر ایهام وجود دارد؛ اوفتاده به معنای قرار گرفته بر روی زمین (معنای اول) و متواضع و فروتن (معنای دوم) به کار رفته است و مهر نیز دارای معانی محبت (معنای اول) و خورشید (معنای دوم) به کار رفته است. با توجه به کاربرد این معناها در شعر و منظور شاعر، در واژه اول (اوفتاده) ایهام و در واژه دوم (مهر) ایهام تناسب وجود دارد. مهر با واژگان عیوق و آفتاب تناسب (مراعات نظیر) دارد و به همین دلیل، ایهام نهفته در واژه مهر را تناسب می‌نامیم.

پ) عرضه کردم دو جهان بر دل کار افتاده / به جز از عشق تو باقی همه فانی دانست حافظ

جواب: در واژه «باقی» ایهام وجود دارد؛ ۱- بقیه و باقی مانده ۲- جاودان و ابدی

ت) نگران با من استاده سحر / صبح می‌خواهد از من / کز مبارک دم او آورم این قوم به جان باخته را / بلکه خبر نیما یوشیج

جواب: واژه نگران ایهام دارد ۱- مضطرب ۲- در حال نگرستن (معنی دوم)

۲- اغراق‌های به کار رفته در بیت‌ها و عبارتهای زیر را بیابید و توضیح دهید.

الف) گر برگ گل سرخ کنی پیره‌نش را / از نازکی آزار رساند بدنش را طرب اصفهانی

جواب: اغراق در توصیف لطافت بدن یار که حتی برگ گل نیز به بدنش آزار می‌رساند.

ب) آن فرومایه هزار من سنگ بر می‌دارد و طاقت یک حرف نمی‌آرد. سعدی

جواب: اغراق در بلند کردن هزار من سنگ برای توصیف انتقادناپذیری (فرومایه)

۳- با توجه به بیت زیر به پرسش‌ها پاسخ دهید.

از خون و گل و شکوفه تابوت شهید / بر موج بلند دست‌ها رنگین بود نصرالله مردانی

الف) اختیارات وزنی بیت را بیابید و نوع آن را مشخص کنید.

پایه‌های آوایی	از خون گُ	لُ ش کوفِ	تا بو تِ شَ	هید(۱)
	بر موج بُ	لن دِ دس ت	ها رن گین(۲)	بود(۱)
وزن	مستفعل	فاعلات	مستفعل	فع
نشانه‌های هجایی	U U - -	U - U -	U U - -	-

۱- اختیار وزنی در تبدیل هجای کشیده پایان مصراع نخست و دوم به یک هجای بلند

۲- اختیار وزنی ابدال و آوردن دو هجای کوتاه (ت ش) مقابل یک هجای بلند (گین) در رکن سوم مصراع دوم (مستفعل مفعولن)

*تفکیک پایه‌های آوایی شعر به صورت مفعول مفاعله مفاعیل فعل نیز امکان پذیر است.

۳- وزن این بیت ناهمسان است.

ب) بیت را از نظر قلمرو فکری تحلیل کنید.

جواب: درون مایه شعر انقلاب و معاصر، تکریم شهید و فرهنگ شهادت (تابوت شهید بر روی دستان مردم تشییع کننده که همچون دریا موج می‌زدند از خون و گل و شکوفه رنگین و زیبا شده بود). از خودگذشتگی در راه دفاع از وطن...

کارگاه تحلیل فصل سوم

۱- پس از تعیین پایه‌های آوایی، نشانه‌های هجایی ابیات زیر را بنویسید و نوع اختیارات وزنی به کار رفته در بیت را تعیین کنید.

الف) هرچه داری اگر به عشق دهی / کافر مگر جوی زیان بینی هاتف

پایه‌های آوایی	هر چه داری	اگر ب عش	ق د(۲) هی
	کافر مگر	جی زیان	بی نی
وزن	فاعلاتن(۱)	مفاعله	فعلن
نشانه‌های هجایی	- - U -	- U - U	- U U

۱- اختیار وزنی در آوردن فاعلاتن به جای فاعلاتن در رکن اول هر دو مصراع

۲- اختیار وزنی ابدال و آوردن دو هجای کوتاه (ق،د) مقابل یک هجای بلند (بی) در رکن آخر مصراع دوم (فعلن=فع لن)

۳- وزن این بیت ناهمسان است.

ب) من ندانستم از اول که تو بی مهر و وفايي / عهد نابستن از آن به که ببندی و نپایی سعدی

پایه‌های آوایی	من نَ دَا نَس	ت مَ زو(۲) ول	ک ت بی مه	ر و فَا یِی
وزن	فَاعِلَاتِن(۱)	فَاعِلَاتِن	فَاعِلَاتِن	فَاعِلَاتِن
نشانه‌های هجایی	- - U -	- - U U	- - U U	- - U U
	ع ه د نَا بَس	تَ نَ زَان(۲) به	ک ب بن دی	ی نَ پَا یِی

۱- اختیار وزنی آوردن فاعلاتن به جای فعاتن در رکن نخست هر دو مصراع

۲- اختیار زبانی حذف همزه در هجای هفتم هر دو مصراع

پ) مرا بسود و فرو ریخت هرچه دندان بود / نبود دندان لابل چراغ تابان بود رودکی

پایه‌های آوایی	مَ رَا بِ سُو	دُ فِ رُو رِی	خ ت هر چِ دِن	دَان بُو د(۱)
وزن	مِفَاعِلِن	فَاعِلَاتِن	مِفَاعِلِن	فَع لِن
نشانه‌های هجایی	- U - U	- - U U	- U - U	- -
	ن بُو د دِن	دَان(۲) لَابِل	چِ رَا غِ تَا	بَان بُو د(۱)

۱- اختیار وزنی در تبدیل هجای کشیده پایان هر دو مصراع (بود) به هجای بلند

۲- اختیار وزنی ابدال در آوردن دو هجای کوتاه (د ف) مقابل یک هجای بلند (دان) در رکن دوم مصراع دوم (فعاتن=مفعولن)

ت) نماند تیری در ترکش قضا که فلک / سوی دلم به سرانگشت امتحان نگشود سعدی

پایه‌های آوایی	نَ مَ ا ن د تِی	رِی(۱) دَر تَر	کِ شِ (۴) قَ ضَا	کِ فَ لَک
وزن	مِفَاعِلِن	فَاعِلَاتِن	مِفَاعِلِن	فَعْلِن
نشانه‌های هجایی	- U - U	- - U U	- U - U	- -
	سُو(۳) یِ(۴) دِ لِم	بِ سَ رِن(۲) گِش	تِ ا م تَ حَان	نَ گُ شُو د(۵)

۱- اختیار وزنی ابدال در آوردن دو هجای کوتاه (ب س) مقابل یک هجای بلند (ری) در رکن دوم مصراع نخست (فعاتن=مفعولن)

۲- اختیار زبانی حذف همزه در هجای هفتم مصراع دوم

۳- اختیار زبانی تبدیل مصوت بلند «و» به مصوت کوتاه در پایان واژه «سو» در هجای نخست مصراع دوم

۴- اختیار زبانی تبدیل مصوت کوتاه پایان کلمه (کسره اضافه) به یک مصوت بلند در هجای نهم مصراع نخست و دوم مصراع دوم

۵- اختیار وزنی در تبدیل هجای کشیده پایان مصراع دوم (شود) به یک هجای بلند
۶- وزن این بیت ناهمسان است.

ث) همه در خورد رای و قیمت خویش / از تو خواهند و من تو را خواهیم سعدی

پایه‌های آوایی	هَم در خُر	دِ رَأِی قِی	مَ تِ خَویِش (۳)
وزن	از تِ خَا هِن	دُ مَن تِ رَا	خَا (۲) هَم
نشانه‌های هجایی	فعلاتن (۱)	مفاعِلن	فعلِن
	- - U U	- U - U	- U U

۱- اختیار وزنی در آوردن فاعلاتن به جای فعلاتن در رکن نخست مصراع دوم
۲- وزنی ابدال و آوردن یک هجای بلند (خا) به جای دو هجای کوتاه (مَ تِ) در رکن آخر مصراع دوم (فعلن = فع لن)

۳- وزن این بیت ناهمسان است.
۴- اختیار وزنی آوردن هجای کشیده پایانی مصراع اول به جای هجای بلند.

ج) ای بی‌خبر بکوش که صاحب خیر شوی / تا راهرو نباشی کی راهبر شوی حافظ

پایه‌های آوایی	ای بی خَ بر	بِ کَوشِ کِ	صا حَب خَ بر	شَ وی
وزن	تا را هَ رو	نَ بَا شِی (۱)	کِی را هَ بر	شَ وی
نشانه‌های هجایی	مستفعلِن	مفاعِل	مستفعلِن	فعل
	- U - -	U U - U	- U - -	- U

۱- اختیار وزنی ابدال در رکن دوم مصراع دوم، به جای یک هجای بلند «شی»، دو علامت کوتاه گذاشته می‌شود تا وزن یکسانی به دست آید. آوردن دو هجای کوتاه (ش ک) مقابل یک هجای بلند (شی) در رکن دوم مصراع دوم. مفاعل (ابدال) فعولن. وزن این بیت ناهمسان است.

*پایه‌های آوایی این بیت به صورت «مفعول فاعلات مفاعیل فاعلن» نیز قابل جداسازی است. در نام‌گذاری عروضی از این وزن استفاده می‌شود.

۲- در بیت‌های صفحه بعد اغراق، ایهام و ایهام تناسب را بیابید و توضیح دهید.

الف) جان ریخته شد با تو، آمیخته شد با تو / چون بوی تو دارد جان، جان را هله بنوازم مولوی

جواب: ایهام در واژه «بوی» به معنی عطر، رایحه (معنی اول) و قصد، امید و آرزو (معنی دوم).

ب) گویند روی سرخ تو سعدی که زرد کرد / اکسیر عشق بر مسم افتاد و زر شدم سعدی

جواب: ایهام تناسب در واژه «روی» به معنی چهره که معنی موردنظر شاعر در بیت است و یادآوری فلز روی نیز هست که با واژگان مس و زر (دو نوع فلز دیگر) تناسب معنایی و مراعات نظیر دارد.

پ) چندین که بر شمردم از ماجرای عشقت، / اندوه دل نگفتم الا یک از هزاران سعدی

جواب: اغراق در بیان ماجراهای عاشقانه شاعر که با این همه گفتن، تنها یکی از هزاران ماجرا بوده است. (زیاد بودن غم دل)

۳- دو مورد از ویژگی‌های ادبیات دوره انقلاب را در شعر «در سایه سار نخل ولایت» پیدا کنید.

چگونه شمشیری زهرآگین | پیشانی بلند تو | این کتاب خداوند را | از هم می‌گشاید؟ | چگونه می‌توان به شمشیری، دریایی را شکافت؟ | هنگام که همتاب آفتاب | به خانه یتیمکان بیوه زنی تابیدی | و صولت حیدری را | دست مایه شادی کودکانه‌شان کردی | و بر آن شانه که پیامبر پا نهاد | کودکان را نشاندی | و از آن دهان که هرآی شیر می‌خروشید | کلمات کودکانه تراوید | آیا تاریخ، بر در سرای | به تحیر | خشک و لرزان نمانده بود؟ سید علی موسوی گرمارودی

جواب: این شعر از قالب‌های نو (سپید) شعر ادبیات انقلاب و از علی موسوی گرمارودی است. از درون مایه-های شعر انقلاب، طرح اسوه‌های تاریخی و مذهبی را می‌توان در آن دید. شعر در وصف حضرت علی (ع)، متعلق به شاخه نخست شعر پس از انقلاب و سرشار از آرایه‌های بدیعی و تصاویری ست که به آن، غنای معنایی می‌دهد. عمده‌ترین آرایه معنوی شعر، تلمیح است که در آن به صورت پی‌درپی، به وقایع زندگانی امام نخست شیعیان، اشاره شده است. (تلمیح به شکافته شدن فرق ایشان به شمشیر، کمک وی به بیوه زنان و یتیمان، بازی با کودکانی که پدر خود را در جنگ از دست داده بودند و ...)

(شعر سپید وزن عروضی ندارد اما آهنگین است) / ترکیب نو مانند همتاب / واژگان عربی مانند هرآ، تحیر، صولت/ تلمیح بر آن شانه که پیامبر ... / تشبیه پیشانی به کتاب خداوند / دریا استعاره از وجود ارزشمند امام علی(ع).

خودارزیابی درس دهم «سبک شناسی دوره معاصر و انقلاب اسلامی»

۱- دو مورد از ویژگی‌های زبانی شعر معاصر (تا انقلاب اسلامی) را بنویسید.

جواب: ۱- زبان و واژگان شعری در قصاید دوره انقلاب به سبک خراسانی نزدیک است.

۲- واژگان متناسب با دین، جبهه و جنگ، شهادت، ایثار و وطن دوستی در شعر و نثر این دوره بیشتر می‌شود، دست شاعر برای استفاده از همهٔ واژه‌ها باز است.

۳- باستان‌گرایی و علاقه به واژه‌های کهن و آشنایی زدایی در زبان شعر این دوره دیده می‌شود.

۲- وضعیت حماسه و عرفان را در شعر دورهٔ انقلاب بنویسید.

جواب: به خاطر ضرورت‌های سیاسی و اجتماعی (انقلاب اسلامی و جنگ ایران و عراق) روح حماسه و عرفان در شعر این دوره بسیار آشکار است. در حماسه، به دلیل رخ دادهای سیاسی آن دوره، بعد زمینی بر بعد اساطیری حماسه غلبه دارد و در عرفان نیز بعد آسمانی به دلیل رواج ارزش‌های اسلامی و معنوی غلبه می‌کند. نتیجه تلفیق این دو بینش را در قالب جدیدی از شعر انقلاب به عنوان غزل حماسی (غزل- حماسه) می‌توان دید.

۳- از ویژگی‌های زبانی نثر معاصر (تا انقلاب اسلامی) دو مورد را بنویسید.

جواب: الف) زبان داستان‌ها، به ویژه در زمان جنگ، بیشتر عامیانه است.

ب) ساده نویسی در نثر رواج دارد. واژه‌های مربوط به فرهنگ ایثار، جنگ، شهادت، مبارزه و مقاومت به نثر راه پیدا می‌کند. (مانند شعر)

ج) لغات و ترکیبات امروزی و جدید وارد نثر شده است و دست شاعر برای استفاده از واژه‌ها باز است.

۴- با توجه به شعر زیر به پرسش‌ها پاسخ دهید.

شب مانده بود و جرئت فردا شدن نداشت
اما دریغ، زهرهٔ دریا شدن نداشت
حتی علف اجازهٔ زیبا شدن نداشت
بی تو ولی زمینهٔ پیدا شدن نداشت
آئینه بود و میل تماشا شدن نداشت
این عقده تا همیشه سرِ واشدن نداشت

پیش از تو آب معنی دریا شدن نداشت
بسیار بود رود در آن برزخ کبود
در آن کویر سوخته، آن خاک بی بهار
گم بود در عمیق زمین شانهٔ بهار
دل‌ها اگرچه صاف، ولی از هراس سنگ
چون عقده‌ای به بغض فرو بود حرف عشق

الف) ویژگی‌های زبانی، ادبی و فکری شعر را بنویسید (از هر یک دو مورد)

جواب: قلمروی زبانی: از ویژگی‌های زبانی شعر دوره انقلاب در این شعر می‌توان به ترکیب‌سازی‌های شاعر اشاره کرد: معنی دریا شدن، جرئت فردا شدن، برزخ کبود، اجازه زیبا شدن، خاک بی‌بهار، عمیق زمین و ... این ویژگی نتیجه روی آوردن شعرا به مفاهیم انتزاعی، معنوی، عرفانی و ارزشی است. بیشتر واژگان به کار رفته در این شعر فارسی است. از جمله واژگان عربی در آن می‌توان به معنی، جرئت، اجازه، عمیق و میل اشاره

کرد. شاعر کمتر تمایل به بهره‌گیری از واژگان مرکب یا جملات طولانی دارد که این نکته سادگی و شفافیت بیان او را نشان می‌دهد. در شعر، برخی واژگان وندی نیز وجود دارد؛ از جمله سوخته، بی‌بهار و زمینه.

قلمروی ادبی: شاعر با جان‌دار پنداری در عناصر طبیعی (که از ویژگی‌های بارز شعر سلمان هراتی و ناشی از عرفان طبیعت گرایانه اوست)، تصویرسازی کرده است. استعارهٔ مکنیه در واژگان شب (که جرئت ندارد و فردا نمی‌شود)، علف (که اجازه زیبا شدن ندارد)، بهار (که شانه دارد و در عمیق زمین گم است)؛ استعارهٔ مصرحه در واژه رود (گروه‌های مختلف مردم)، دریا شدن (کنایه از اتحاد مردم) و برزخ کبود استعارهٔ مصرحه از دوران ستم شاهی، برخی از بارزترین تصاویر به کار رفته در این شعرند. ولی: ایهام ۱- اما ۲- رهبر.

قلمروی فکری: شعر اشاره به ستم و خفقانی می‌کند که جامعه پیش از انقلاب اسلامی را فرا گرفته بود و به مردم فرصت ابراز وجود و عقیده نمی‌داد. شعر به دلیل ارزشی بودن، سرشار از مفاهیمی انتزاعی، از جمله ترس، استبداد، ستم و میل به شکوفایی است. همچنین، طرح اسوه‌های انقلابی چون امام خمینی را در زبانی نمادین می‌توان در این شعر دید.

ب) بیت اول را تقطیع هجایی کنید و پس از تعیین وزن آن، یک اختیار شاعری زبانی و یک اختیار وزنی به کار رفته را مشخص کنید.

پایه‌های آوایی	پی شز (۱) ت آ	ب مع نی (۳) ی	در یا ش دن	ن داشت (۲)
	شب مان د بو	د جر ء ت	فر دا ش دن	ن داشت (۲)
وزن	مستفعلن	مفاعل	مستفعلن	فعل
نشانه‌های هجایی	- U - -	U U - U	- U - -	- U

۱- اختیار زبانی حذف همزه در هجای دوم مصراع اول

۲- اختیار وزنی تبدیل یک هجای کشیده به یک هجای بلند در هجاهای پایانی هر دو مصراع

۳- اختیار زبانی کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند «ی» در هجای هفتم مصراع اول

*پایه‌های آوایی شعر به صورت «مفعول فاعلات مفاعیل فاعلن» نیز قابل جداسازی است.

۳- وزن این بیت، ناهمسان است.

۵- متن زیر را از نظر قلمرو ادبی تحلیل کنید.

این تنگ عیشی برای او (مولوی) نوعی ریاضت نفسانی بود؛ ناشی از خست و خشک‌دستی نبود. از زندگی فقط به قدر ضرورت تمتع می‌برد. بیش از قدر ضرورت را موجب دور افتادن از خط سیر روحانی خویش می‌یافت.

جواب: خشک دستی: کنایه از بخل و خساست، واژه آرایی: قدر ضرورت، تضاد: نفسانی و روحانین، این نثر از نمونه‌های شرح حال نویسی ادبیات معاصر است؛ می‌توان آن را دارای نوعی سبک فردی، که از ویژگی‌های رایج نثر معاصر است، یعنی نام نویسنده‌اش (زرین کوب) نامید. جملات آن کوتاه، صریح، توصیفی و عینی

است. (به توصیف ساده‌زیستی مولانا پرداخته است) لحنی صمیمی، اما جدی دارد. زبان آن فاخر و از عبارات عامیانه دور است، اما مصنوع یا فنی نیست، زیرا سجع‌پردازی و تمایل به بهره‌گیری از واژگان دشوار و هماهنگ، عبارات عربی و ... در آن دیده نمی‌شود.

خودارزیابی درس یازدهم «وزن در شعر نیمایی»

۱- پس از خوانش درست اشعار نیمایی زیر و نوشتن پایه‌های آوایی هریک از مصراع‌ها، وزن و نشانه‌های هجایی را مقابل هر مصراع بنویسید.

هست شب یک شب دم کرده و خاک / رنگ رخ باخته است / باد، نوباوه ابر، از بر کوه / سوی من تاخته است.

پایه‌های آوایی	هست ت شب یک	ش ب دم کر	د و خاک (۱)
وزن	فاعلاتن	فعلاتن	فعلن
نشانه‌های هجایی	- - U -	- - U U	- U U
پایه‌های آوایی	رنگ رخ با	خ ت است (۱)	
وزن	فاعلاتن	فعلن	
نشانه‌های هجایی	- - U -	- U U	
پایه‌های آوایی	باد نوباوه	و ی اب رز (۲)	ب ر کوه (۱)
وزن	فاعلاتن	فعلاتن	فعلن
نشانه‌های هجایی	- - U -	- - U U	- U U
پایه‌های آوایی	سوی من تا	خ ت است (۱)	
وزن	فاعلاتن	فعلن	
نشانه‌های هجایی	- - U -	- U U	

۱- در هجاهای پایانی همه مصراع‌ها اختیار وزنی تبدیل هجای کشیده به بلند در پایان مصراع وجود دارد.

۲- در هجای هشتم بند سوم، اختیار زبانی حذف همزه وجود دارد.

۲- برای اشعار نیمایی زیر مانند نمونه صفحه قبل خانه‌هایی تولید کنید، پایه‌های آوایی و وزن و نشانه‌های هجایی هر مصراع را بنویسید. سپس اختیار شاعری به کار رفته در این شعر را مشخص کنید.

میان مشرق و مغرب ندای محتضر است | که گاه می‌گوید | من از ستاره دنباله‌دار می‌ترسم | که از کرانه مشرق طلوع خواهد کرد.

پاسخ خودارزیابی علوم و فنون دوازدهم انسانی (۱۴۰۰-۱۴۰۱)

۱- در هجای پایانی مصراع نخست و چهارم، اختیار وزنی تبدیل هجای کشیده پایان مصراع به هجای بلند

پایه‌های آوایی		م ی ا ن م ش	ر ق م غ ر ب	ن د ا ی م ح	ت ض ر ی س ت (۱)
وزن		مفاعِلن	فَعْلَاتِن	مفاعِلن	فَعْلن
نشانه‌های هجایی		- U - U	-- UU	- U - U	- U U
پایه‌های آوایی		کِ گ ا ه می		گو (۲) ید	
وزن		مفاعِلن		فَع لِن	
نشانه‌های هجایی		- U - U		--	
پایه‌های آوایی		م ن ز (۳) سِ تا	ر ی د ن با	ل د ا ر می	تر (۲) سم
وزن		مفاعِلن	فَعْلَاتِن	مفاعِلن	فَع لِن
نشانه‌های هجایی		- U - U	-- UU	- U - U	--
پایه‌های آوایی		ک ا ز ک ر ا	ن ی م ش ر ق	ط ل و ع خ ا	هد (۲) کرد (۱)
وزن		مفاعِلن	فَعْلَاتِن	مفاعِلن	فَع لِن
نشانه‌های هجایی		-- U -	-- UU	- U - U	--

وجود دارد.

۲- در رکن‌های پایانی مصراع‌های دوم، سوم و چهارم، اختیار وزنی ابدال و آوردن دو هجای کوتاه مقابل یک هجای بلند وجود دارد. (فعلن = فع لن)

۳- در هجای دوم مصراع سوم، اختیار زبانی حذف همزه وجود دارد.

۳- پس از تعیین پایه‌های آوایی و وزن هر مصراع شعر زیر، دلیل ناهمسانی پایه‌های آوایی این شعر و تفاوت آن را با اشعار سنتی بیان کنید.

چون درختی در صمیم سرد و بی‌ابر زمستانی / هر چه برگم بود و بارم بود؛ / هرچه از فرّ بلوغ گرم تابستان و میراث بهارم بود؛ / هرچه یاد و یادگارم بود، / ریخته است.

پایه‌های آوایی		چُن دِ ر خ تِ ی	د ر ص می م (۱)	س ر دُ ب ی ا ب	ر (۱) ز م س ت ا	ن ی
وزن		فَعْلَاتِن	فَعْلَاتِن	فَعْلَاتِن	فَعْلَاتِن	فَع
نشانه‌های هجایی		-- U -	-- U -	-- U -	-- U -	-
پایه‌های آوایی		ه ر چ ب ر گ م		ب و دُ ب ا ر م		ب و د (۲)
وزن		فَعْلَاتِن		فَعْلَاتِن		فَع
نشانه‌های هجایی		-- U -		-- U -		-
پایه‌های آوایی		ه ر چ ا ز ف ر	ر (۱) ب ل و غ (۱)	گ ر م ت ا ب س	ت ا ن می ر ا	ت (۱) ب ه ا ر م
						ب و د (۲)

هرچه از فر بلوغ گرم تابستان و میراث بهارم بود	وزن	فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلاتن	فع
	نشانه‌های هجایی	- - U -	- - U -	- - U -	- - U -	- - U -	-
هرچه یاد و یادگارم بود	پایه‌های آوایی	هر چ یا د (۱)		یا د گ ا ر م		بود	
	وزن	فاعلاتن		فاعلاتن		فع	
	نشانه‌های هجایی	- - U -		- - U -		-	
ریخته است	پایه‌های آوایی	ری خ تست (۲)					
	وزن	فاعلن					
	نشانه‌های هجایی	- U -					

*این شعر از اخوان ثالث، در قالب نیمایی سروده شده است؛ به همین دلیل تعداد هجاهای مصراع‌ها در آن برابر نیست. در برخی مصراع‌ها دو رکن و در برخی از آنها پنج یا شش رکن وجود دارد. بارزترین تفاوت این شعر در مقایسه با قالب‌های سنتی، غیر از نابرابری هجاها و کوتاهی و بلندی مصراع‌ها، عبور از مرز چهار رکن در هر مصراع است. در مصراع‌های نخست و سوم این شعر، به ترتیب، پنج و شش رکن وجود دارد و این نشانه عدم پیروی به قالب‌های کهن و سنتی در قالب‌های نیمایی است.

۱- بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه پایان کلمه

۲- در هجاهای پایانی همه مصراع‌ها اختیار وزنی تبدیل هجای کشیده به بلند در پایان مصراع وجود دارد.

۴- اشعار زیر در چه قالبی سروده شده‌اند؟ یکی از ویژگی‌های این نوع شعر را بیان کنید.

الف) و به آنان گفتم / هرکه در حافظه چوب ببیند باغی / صورتش در وزش بیشه شور ابدی خواهد ماند / هرکه با مرغ هوا دوست شود / خوابش آرام‌ترین خواب جهان خواهد بود.

جواب: شعر نو است و در قالب شعر نیمایی سروده شده است. وزن و آهنگ عروضی دارد، طول مصراع‌ها یکسان نیست و قافیه مشخصی ندارد، عدم تساوی و نظم هجاهای هر مصراع.

ب) پروانه و شمع و گل شبی آشفتمند
وز جور و جفای دهر با هم گفتند
شد صبح، نه پروانه به جا بود و نه شمع
بر گل بوزید و هر دو با هم رفتند
در طرف چمن
بسیار سخن
ناگاه صبا
من ماندم و من
ملک الشعرا بهار

جواب: شعر سنتی در قالب مستزاد؛ این قالب، وزن و آهنگ عروضی دارد، همهٔ مصراع‌ها دارای وزن عروضی یکسان هستند، اما هر مصراع با یک پارهٔ موزون جداگانه (و گاهی با وزنی متفاوت از وزن اصلی شعر) از لحاظ معنایی تکمیل می‌شود. (قالب مستزاد: شعری است که با افزودن واژه یا واژه‌هایی به پایان مصراع‌های قطعه، رباعی و غزل سروده می‌شود. به سبب همین بخش اضافی، مستزاد می‌گویند.

۵- پس از تعیین پایه‌های آوایی و وزن هر بیت، نام بحر آن را بنویسید.

الف) چون می‌روی بی من مرو، ای جان جان بی تن مرو / وز چشم من بیرون مشو، ای شعلهٔ تابان من

چُن می رَوی	بی من مَرو	ای جانِ جان	بی تن مَرو	پایه‌های آوایی
وز چش مِ من	بی رون مَشو	ای شع لِ ی	تا بانِ من	
مستفعلن	مستفعلن	مستفعلن	مستفعلن	وزن
- U - -	- U - -	- U - -	- U - -	نشانه‌های هجایی

نام بحر: رجز مثنیٰ سالم / همسان تک لختی / اختیار زبانی بلند تلفظ کردن کسرهٔ پایانی در هجای ۱۲ مصراع دوم

ب) تو از هر در که باز آیی، بدین خوبی و زیبایی / دری باشد که از رحمت، به روی خلق بگشایی سعدی

تُ از هر در	کِ با زایی	بِ دین خوبی	یُ زی با یی	پایه‌های آوایی
دَری با شد	کِ از رح مت	بِ روی خل	قِ بگ شایی	
مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن	وزن
--- U	--- U	--- U	--- U	نشانه‌های هجایی

نام بحر: هزج مثنیٰ سالم / اختیار زبانی در هجای ۱۱ مصراع دوم / اختیار زبانی حذف همزه در هجای ۷ مصراع اول

پ) همیشه تا برآید ماه و خورشید، / مرا باشد به وصل یار، امید
فخرالدین اسعد گرگانی

هَمی شِ تا	بَ را ید ما	هَ خُ رشید	پایه‌های آوایی
مَ را با شد	بِ وص لِ یا	ر ام مید	
مفاعیلن	مفاعیلن	فعولن	وزن

-- U	--- U	--- U	نشانه‌های هجایی
------	-------	-------	-----------------

نام بحر: هزج مسدس محذوف / اختیار زبانی در هجای ۳ مصرع اول و هجای ۷ مصرع دوم، حذف همزه هجای ۶ مصرع اول - اختیار وزنی بلند بودن هجای کشیده پایان دو مصرع - همسان تک لختی.

(ت) الا تا نخواهی بلا بر حسود / که آن بخت برگشته خود در بلاست سعدی

حَ سَوَد	بَ لَ ا بَر	نَ خَا هِی	ا لَ ا تَا	پایه‌های آوایی
بَ لَ ا سَ ت	تِ خُد دَر	تِ بَر گِش	کِ اَن بَخ	
فَعْل	فَعْلَوْن	فَعْلَوْن	فَعْلَوْن	وزن
- U	-- U	-- U	-- U	نشانه‌های هجایی

نام بحر: متقارب مثنی محذوف / اختیار وزنی بلند بودن هجاهای کشیده پایان دو مصرع

خودارزیابی درس دوازدهم «حسن تعلیل، حس آمیزی و اسلوب معادله»

۱- در کدام یک از بیت‌های زیر اسلوب معادله آمده است؟ توضیح دهید.

نیست پروا تلخکامان را ز تلخی‌های عشق / آب دریا در مذاق ماهی دریا خوش است صائب

جواب: شاعر معتقد است عاشقان از سختی راه عشق هراسی ندارند، همان‌گونه که آب دریا به مذاق ماهی خوش می‌آید و از آن هراسی ندارد. تلخی‌های عشق برای عاشقی که همیشه در فراق است، مثل آب دریا برای ماهی است که اگر نباشد، حیاتش به خطر می‌افتد. (عاشق از سختی راه هراس ندارد / ماهی از آب دریا بیزار نیست).

فکر شنبه تلخ دارد جمعه اطفال را / عشرت امروز بی‌اندیشه فردا خوش است صائب

جواب: در مصرع اول شاعر می‌گوید فکر روز شنبه که شروع کار و تحصیل هفتگی و پایان تعطیلی است، جمعه را برای کودکان تلخ می‌کند؛ به همین‌گونه نیز عشرت و خوشی امروز، فقط بدون فکر کردن به فردا خوشایند است، زیرا فکر آینده خاطر انسان را مشوش و نگران می‌کند.

با کمال احتیاج از خلق استغنا خوش است / با دهان تشنه مردن بر لب دریا خوش است صائب

جواب: بی‌نیازی از مردم در کمال نیاز به آنها خوشایند است؛ همان‌گونه که مردن از تشنگی بر لب دریا (خوشایندی موردنظر شاعر در بی‌نیازی از مردم و حفظ عزت نفس است).

تنور لاله چنان برفروخت باد بهار، / که غنچه غرق غرق گشت و گل به جوش آمد حافظ

جواب: اسلوب معادله در این بیت دیده نمی‌شود اما حسن تعلیل دارد.

پشت گوژ آمد فلک در آفرینش تا کند / هر زمان پیشت زمین بوس از برای افتخار سعدی

جواب: اسلوب معادله ندارد اما حسن تعلیل دارد.

سرکشان را فکند تیغ مکافات ز پای / شعله را زود نشانند به خاکستر خویش حزین لاهیجی

جواب: انسان‌های سرکش خیلی زود به مکافات عملشان می‌رسند، همان‌طور که شعله خیلی زود در خاکستر خودش فرو می‌ریزد و تمام می‌شود و خاموش.

بی‌کمالی‌های انسان از سخن پیدا شود / پسته بی‌مغز چون لب وا کند، رسوا شود صائب

جواب: شاعر در مصراع نخست بیان می‌کند که نقص و عیب و ایراد انسان با سخن گفتن عیان می‌شود و در مصراع دوم با تمثیل رسوایی پسته بدون مغز به محض باز کردن دهان، همان مطلب را تأکید می‌کند.

آزاده را جفای فلک بیش می‌رسد / اول بلا به عاقبت اندیش می‌رسد امیری فیروز کوهی

جواب: ستم روزگار بیشتر به انسان‌های آزاده می‌رسد، همان‌طور که بلاها ابتدا بر سر انسان عاقبت اندیش فرو می‌ریزد.

ملامت از دل سعدی فرونشوید عشق / سیاهی از حبشی چون رود که خودرنگ است سعدی

جواب: ملامت دیگران باعث نمی‌شود سعدی از عشق دست بشوید و آن را ترک کند؛ همان‌طور که سیاهی پوست حبشی (سیاه پوست) هیچ‌گاه از او زدوده نمی‌شود، زیرا بخشی از وجود اوست. (عاشقی و ملامت کشی نیز بخشی از وجود شاعر است و از او جدا نمی‌شود). (حبشی منسوب به حبشه و نام ناحیه‌ای در آفریقا است).

۲- در بیت‌ها و عبارتهای زیر حس آمیزی را بیابید و توضیح دهید.

خداوند لباس هراس و گرسنگی را به آنها چشانند. (نحل / ۱۱۲)

جواب: چشاندن لباس (ترکیب حواس چشایی + لامسه)

نجوای نمناک علف‌ها را می‌شنوم. سهراب سپهری

جواب: نجوای نمناک (ترکیب حواس شنوایی + لامسه)

از این شعر تر شیرین ز شاهنشاه عجب دارم / که سر تا پای حافظ را چرا در زر نمی‌گیرد؟ حافظ

جواب: شعر تر شیرین (ترکیب حواس شنوایی + لامسه + چشایی)

ما گر چه مرد تلخ شنیدن نه‌ایم؛ لیک / تلخی که از زبان تو آید، شنیدنی است طالب آملی

جواب: تلخ شنیدن و تلخ شنیدنی (ترکیب چشایی + شنوایی)

بوی دهن تو از چمن می‌شنوم / رنگ تو زلاله و سمن می‌شنوم مولوی

جواب: بو می‌شنوم (ترکیب حواس بویایی + شنوایی) / رنگ می‌شنوم (ترکیب حواس بینایی + شنوایی)

خط شکسته را هم محکم‌تر و بامزه‌تر از دیگران می‌نوشت. عبدالله مستوفی

جواب: خط محکم‌تر و بامزه‌تر (ترکیب حواس بینایی + لامسه + چشایی) خط بامزه (بینایی + چشایی)

۲- در کدام یک از بیت‌های زیر آرایه حسن تعلیل یافت می‌شود؟ توضیح دهید.

عجب نیست بر خاک اگر گل شکفت / که چندین گل اندام در خاک خفت سعدی

جواب: علت روییدن گل‌ها از خاک، زیبارویانی هستند که مرده‌اند و اکنون در خاک خفته‌اند.

اشک سحر زداید از لوح دل سیاهی / خرم کند چمن را باران صبحگاهی رهی معیری

جواب: این بیت حسن تعلیل ندارد اما آرایه اسلوب معادله دارد.

به یک کرشمه که در کار آسمان کردی / هنوز می‌پرد از شوق، چشم کوب‌ها صائب

جواب: علت چشمک زدن ستاره‌ها (درخشش آنها) ناز و کرشمه‌ای است که معشوق (تو) در کار آسمان و موجودات آسمانی روا داشته است.

سپهر مردم دون را کند خریداری / بخیل سوی متاعی رود که ارزان است ناظم هروی

جواب: حسن تعلیل ندارد اما اسلوب معادله دارد.

خمیده پشت از آن گشتند پیران جهان دیده / که اندر خاک می‌جویند ایام جوانی را نظامی

جواب: علت قوز (خمیدگی پشت) پیرها خم شدن آنها برای جستجوی ایام جوانی در خاک است.

کارگاه تحلیل فصل چهارم

۱- اشعار زیر در چه قالبی سروده شده است؟ پس از تعیین پایه‌های آوایی و وزن واژه‌های هر مصراع، تفاوت این نوع شعر را با اشعار سنتی بیان کنید.

و صدای باد هر دم دل گزار / در صدای باد بانگ او رهاتر / از میان آبهای دور و نزدیک / باز در گوش این نداها: / «آی آدمها».

شعر در قالب نیمایی سروده شده است، طول مصراعها کوتاه و بلند است و به همین دلیل، تعداد پایه‌های

دل گَ زا تر	با د هر دم	وَ صِ دا یِ	پایه‌های آوایی	و صدای باد هر دم دل گزار
فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلاتن	وزن	
- - U -	- - U -	- - U -	نشانه‌های هجایی	
او رَ ها تر	با د بان گِ	در صِ دا یِ	پایه‌های آوایی	در صدای باد بانگ او رهاتر
فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلاتن	وزن	
- - U -	- - U -	- - U -	نشانه‌های هجایی	
دو رُ نز دیک	آب ها یِ	از مِ یا نِ	پایه‌های آوایی	از میان آبهای دور و نزدیک
فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلاتن	وزن	
- - U -	- - U -	- - U -	نشانه‌های هجایی	
شِینِ نِ دا ها	باز در گو		پایه‌های آوایی	باز در گوش این نداها
فاعلاتن	فاعلاتن		وزن	
- - U -	- - U -		نشانه‌های هجایی	
ها	آ یِ آ دم		پایه‌های آوایی	آی آدمها
فع	فاعلاتن		وزن	
-	- - U -		نشانه‌های هجایی	

آوایی در هر مصراع، بر خلاف شعر سنتی که در آن طول مصراعها و تعداد پایه‌های آوایی در دو مصراع برابر است، می‌تواند متفاوت باشد.

اختیار زبانی: بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه - حذف همزه

اختیار وزنی: آوردن هجای کشیده به جای هجای بلند در پایان بند سوم.

۲- پس از خوانش درست اشعار نیمایی زیر، پایه‌ها، وزن و نشانه‌های هجایی را مقابل هر مصراع بنویسید.

همان رنگ و همان بوی / همان برگ و همان بار / همان خندهٔ خاموش در او خفته بسی راز / همان شرم و همان ناز.

هـَ مان بوی		هـَ مان رن گُ		پایه‌های آوایی	همان رنگ و همان بوی
فعلون		مفاعیل		وزن	
- - U		U - - U		نشانه‌های هجایی	
هـَ مان بار		هـَ مان بر گُ		پایه‌های آوایی	همان برگ و همان بار
فعلون		مفاعیل		وزن	
- - U		U - - U		نشانه‌های هجایی	
بَ سی راز	دَ رو خف تِ	یِ خا موش	هـَ مان خن دِ	پایه‌های آوایی	همان خندهٔ خاموشِ در او خفته بسی راز
فعلون	مفاعیل	مفاعیل	مفاعیل	وزن	
- - U	U - - U	U - - U	U - - U	نشانه‌های هجایی	
هـَ مان ناز		هـَ مان شرمُ		پایه‌های آوایی	همان شرم و همان ناز
فعلون		مفاعیل		وزن	
- - U		U - - U		نشانه‌های هجایی	

اختیار وزنی: هجای کشیده به جای هجای بلند در پایان بندها.

۳- برای اشعار نیمایی زیر مانند نمونه بالا جدولی بکشید، پایه‌های آوایی، وزن و نشانه‌های

هجایی هر مصراع را بنویسید؛ سپس اختیار شاعری به کار رفته در آن را مشخص کنید.

قایقی خواهم ساخت / خواهم انداخت به آب / دور خواهم شد از این خاک غریب / که در آن هیچ‌کسی نیست که در بیشهٔ عشق / قهرمانان را بیدار کند.

(۳)هم ساخت(۱)		قای قی خا		پایه‌های آوایی	قایقی خواهم ساخت
فع لن		فاعلاتن(۲)		وزن	
- -		- - U -		نشانه‌های هجایی	
(۳)خت بِ آب(۱)		خا هـَ من(۵) دا		پایه‌های آوایی	خواهم انداخت به آب
فعلن		فاعلاتن(۲)		وزن	
- U U		- - U -		نشانه‌های هجایی	
کِ غِ ریب(۱)	شُ دَ زین(۵) خا	دو رخا هم		پایه‌های آوایی	دور خواهم شد از این خاک غریب
فعلن	فعلاتن	فاعلاتن(۲)		وزن	
- U U	- - U U	- - U -		نشانه‌های هجایی	
شِ یِ عشق(۱)	ست کِ در بی	چ کَ سی نی	کِ دَ ران(۵) هی	پایه‌های آوایی	که در آن هیچ‌کسی نیست که در بیشهٔ عشق
فعلن	فعلاتن	فعلاتن	فعلاتن	وزن	
- U U	- - U U	- - U U	- - U U	نشانه‌های هجایی	

بردن مقام شهید و همسایگی با خورشید وجود دارد. * در بیت نخست، واج آرایبی در واج «ر» بر موسیقی شعر افزوده است. * خورشید، مهتاب و نور: مراعات نظیر / خانه، همسایه و دیوار: مراعات نظیر.

۶- تحقیق کنید که تضمین به کار رفته در شعر زیر از کدام شاعر است.

صدا چون بوی گل در جنبش آب / به آرامی به هر سو پخش می‌گشت / جوان می‌خواند سرشار از غمی گرم /
پی دستی نوازش بخش می‌گشت / «تو که نوشم نه ای، نیشم چرایی؟ / تو که یارم نه ای، پیشم چرایی؟» /
«تو که مرهم نه ای، زخمِ دلم را، / نمک پاش دل ریشم چرایی؟».

جواب: تضمین از باباطاهر عریان شاعر دوبیتی سرای قرن ۵

۷- پس از تعیین پایه‌های آوایی و وزن هر بیت، نام بحر آن را بنویسید.

(الف) ای مست شب رو کیستی؟ آیا مه من نیستی؟ / گر نیستی، پس چیستی؟! ای همدم تنهای دل

پایه‌های آوایی	ای مس تِ شب	رو کی س تی	آ یا مَ هـ	من نی س تی
	گر نی س تی	پس چی س تی	ای هم دَم	تن هایِ دل
وزن	مستفعلن	مستفعلن	مستفعلن	مستفعلن
نشانه‌های هجایی	- U - -	- U - -	- U - -	- U - -

جواب: بحر رجز مثنیٰ سالم / همسان تک لختی، اختیار زبانی: هجای ۱۲ مصراع اول و هجای ۱۲ مصراع دوم

- بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه

(ب) پر از مثنوی‌های رندانه است / شب شعر عرفانی چشم تو

پایه‌های آوایی	پُ رز مَث	نَ وی ها	یِ رن دا	نِ است
	شَبِ شَع	رِ عر فا	نیِ چش	مِ تْ
وزن	فعولن	فعولن	فعولن	فعل
نشانه‌های هجایی	- - U	- - U	- - U	- U

جواب: بحر متقارب مثنیٰ محذوف

همسان تک لختی: اختیار زبانی: حذف همزه، هجای ۲ مصراع اول

اختیار زبانی: بلند تلفظ کردن مصوت کوتاه (کسره پایانی کلمه) هجای ۲ و هجای ۸ مصراع ۲.

اختیار زبانی: کوتاه تلفظ کردن مصوت بلند - هجای ۷ مصراع ۲

اختیار وزنی: هجای پایان هر دو مصراع که به جای هجای بلند، هجای کشیده در پایان مصراع اول و هجای کوتاه در پایان مصراع دوم آمده.

پ) هر دم از سرگشتگی چون گرد می پیچم به خود / همرهان رفتند و من تنها به صحرا مانده‌ام

هر دَ مز سر	گش تِ گی چُن	گرد می پی	چم بِ خُد
هم رَ هان رف	تن دُ من تن	ها بِ صَح را	مان دِ ام
فاعلاتن	فاعلاتن	فاعلاتن	فاعِلن
- - U -	- - U -	- - U -	- U -

جواب: بحر رمل مثنیٰ محذوف / همسان تک لختی، اختیار زبانی: حذف همزه، هجای ۳ مصراع اول.

ت) به پایان آمد این دفتر، حکایت همچنان باقی / به صد دفتر نشاید گفت حسب الحال مشتاقی

بِ پِ یا نا	مَ دین دف تر	حِ کایت هم	چُ نان باقی
بِ صد دف تر	نَ شاید گف	ت حس بُل حا	لِ مش تا قی
مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن	مفاعیلن
- - - U	- - - U	- - - U	- - - U

جواب: بحر هزج مثنیٰ سالم / وزن بیت همسان تک لختی است - اختیار زبانی: حذف همزه، هجای ۴ و هجای ۶ مصراع اول.

۸- متن زیر را بخوانید و ویژگی‌های زبانی، ادبی و فکری آن را بررسی کنید.

«... مینی‌بوس با سرعت نه چندان زیاد پیش می‌رفت. نگاه کردم به مناظر اطراف جاده و مزارع و خانه‌های روستایی، بعد از هفتاد و پنج روز زندانی بودن، حسی فراموش نشدنی در من ایجاد می‌کرد. شکل و شمایل خانه‌های روستایی آنجا هم شبیه روستای خودمان بود و این تشابه مرا دل‌تنگ می‌کرد. کاش می‌شد گوشه‌ای بایستیم. این آرزو هنوز توی دلم بود که ناگهان صدایی مثل شلیک گلوله بلند شد و مینی‌بوس افتاد به تکان‌های شدید. لاستیکش ترکیده بود. راننده و محافظان مسلح برای تعویض لاستیک پیاده شدند. از اقبال ما بود که زاپاس مینی‌بوس هم پنچر از آب در آمد و عراقی‌ها مجبور شدند همان‌جا لاستیک را پنچرگیری کنند. این یعنی فرصتی برای ما که زیر نگاه سربازان مسلح عراقی روی زمین بنشینیم و مشاممان را پر کنیم از بوی تازه علف و گوش‌هایمان را از صدای گنجشک‌های آزاد آسمان.»

آن بیست و سه نفر، احمد یوسف زاده

جواب: متن مربوط به ادبیات معاصر پس از انقلاب اسلامی ایران و درباره دفاع مقدس و آزادگانی است که در اسارت عراقی‌ها بودند.

قلمروی زبانی: در حیطه زبانی، همان‌طوری که از نثر این دوره انتظار می‌رود، زبان آن ساده و روان است و جملات کوتاه، واژگان مربوط به ادبیات دفاع مقدس در آن دیده می‌شود؛ زندانی، گلوله، عراقی‌ها و محافظان مسلح از آن دسته هستند، ترسیم حالات انسانی و فضای وقوع رویداد. حذف فعل به قرینه.

واژگان عربی مانند: مناظر، مزارع، شمایل ...

واژگان غربی مانند: مینی بوس (انگلیسی)، زاپاس (روسی).

قلمروی ادبی: این متن در قالب داستان است و از جمله کتاب‌های شرح حال و خاطره این عصر به شمار می‌آید که به ارائه گزارشی ادبی از رخداد‌های زمان جنگ می‌پردازد. زاویه دید آن اول شخص است و راوی مشاهدات قهرمان داستان را از زبان او بیان می‌کند. این شیوه روایت، به واقع‌نمایی و پذیرش بیشتر گزارش نویسنده کمک می‌کند.

تشبیه: صدایی مثل شلیک گلوله - مراعات نظیر: لاستیک، مینی بوس، زاپاس، پنچر - کنابه: از آب درآمدن. قلمروی فکری: این بریده از متن، در توصیف غربت آزادگان و در عین حال، امید آنان به رهایی است و نشانه‌های آن در عبارت «این تشابه مرا دل‌تنگ می‌کرد - مشامان را پر کنیم از بوی تازه علف و گوش‌هایمان را از گنجشک‌های آزاد آسمان» دیده می‌شود.

پایان